

Lokalny Program Rewitalizacji Ryk

Ryki 2008

Spis treści

Wstęp.....	4
1. Definicja rewitalizacji.....	4
2. Metodyka.....	4
3. Cele rewitalizacji.....	5
4. Efekty rewitalizacji.....	5
I. Spójność z dokumentami strategicznymi.....	6
1.1. Strategia Rozwoju Kraju 2007-2015.....	6
1.2. Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2006 – 2020.....	7
1.3. Regionalny Program Operacyjny Województwa Lubelskiego na lata 2007 -2013.....	9
1.4. Program Rozwoju i Rewitalizacji Miast dla Województwa Lubelskiego.....	10
1.5. Strategia Rozwoju Powiatu Ryckiego.....	13
1.6 Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Ryki.....	13
II. Położenie, powierzchnia, ludność.....	15
III. Ludność i rynek pracy.....	18
IV. Infrastruktura techniczna	26
4.1 System komunikacji.....	26
4.2. Zaopatrzenie w wodę.....	30
4.3. Odprowadzenie i oczyszczanie ścieków.....	33
4.4. Gospodarka odpadami.....	35
4.5. Sieć teleinformatyczna.....	35
V. Środowisko przyrodnicze. Różnorodność biologiczna i krajobrazowa.....	36
5.1. System obszarów i obiektów prawnie chronionych.....	36
5.2. Hydrografia.....	39
5.3. Powietrze.....	41
5.4. Gleby.....	45
5.5. Surowce mineralne.....	45
5.6. Lasy.....	46
5.7. Korytarze ekologiczne, doliny rzeczne.....	47
5.8. Zieleń miejska.....	47
5.9. Flora i fauna.....	47
5.10. Krajobraz.....	49
VI. Walory turystyczne i rekreacyjne.....	49
6.1 Dziedzictwo architektoniczno – archeologiczne.....	49
VII. Użytkowanie gruntów i budynków.....	57
VIII. Edukacja i wychowanie.....	60

IX. Kultura.....	61
X. Sport.....	62
XI. Zdrowie.....	64
XII. Bezpieczeństwo publiczne.....	64
XIII. Bariery rozwojowe Ryk.....	66
XIV. Analiza SWOT.....	70
XV. Kryteria wyznaczania obszarów rewitalizacji.....	72
15.1.Usytuowanie obszaru rewitalizacji.....	74
15.2. Zjawiska kwalifikujące do przeprowadzenia działań rewitalizacyjnych.....	75
15.2.1. Degradacja budynków oraz infrastruktury technicznej.....	75
15.2.2. Wysoki wskaźnik bezrobocia.....	76
15.2.3. Niski wskaźnik działalności gospodarczej w sektorze turystycznym.....	76
15.2. 4. Brak wydajności energetycznej budynków.....	77
15.2.5. Niedostosowanie infrastruktury do potrzeb osób niepełnosprawnych.....	77
15.2.6. Wysoki wskaźnik zagrożenia przestępczością.....	77
XVI. Wykaz zadań rewitalizacyjnych w Obszarze I.....	78
16.1 Karty zadań.....	79
XVII. Ewaluacja i monitoring LPR	88
17.1 Wdrażanie Lokalnego Programu Rewitalizacji.....	91
Bibliografia.....	93

Wstęp.

Rewitalizacja jest kompleksowym programem przemian : przestrzennych (- remontów, modernizacji zasobów zabudowy i zagospodarowania przestrzeni publicznych, rewaloryzacji obiektów zabytkowych,) społecznych i gospodarczych. Proces ten ma na celu ożywienie terenu znajdującego się w stanie kryzysu, przywrócenie lub nadanie mu nowych funkcji, co wpłynie na poprawę warunków życia lokalnej wspólnoty.

Rewitalizacja winna być procesem, opartym na planowanym zespole działań, ukierunkowanych na określony cel jakim jest odnowienie struktury przestrzennej, gospodarczej i społecznej miasta.

Taka interpretacja procesu rewitalizacji stoi u podstaw stworzenia dokumentu strategicznego jakim jest Lokalny Program Rewitalizacji Ryk, opierający się idei zrównoważonego rozwoju miasta Ryki.

Wdrażanie LPR oparte winno być na zasadzie zgodności z innymi dokumentami strategicznymi, współpracy czyli procesu rozwoju miasta rozumianego jako płaszczyzna wspólnych działań podejmowanych przez różne podmioty – samorząd terytorialny, mieszkańców, przedsiębiorców, otwartości – czyli możliwości wprowadzenia różnych projektów oraz aktualizacji wraz z rodzącymi się nowymi zjawiskami i projektami. Podsumowując Program Rewitalizacji to wieloletni, interdyscyplinarny dokument oparty na współpracy podmiotów publicznych i prywatnych, indywidualnych i zbiorowych, wskazujący źródła zaburzeń funkcji obszaru rewitalizowanego oraz sposoby ich przywrócenia. Tak rozumiana i postrzegana definicja rewitalizacji jest podstawą opracowania w/w dokumentu, który wskazuje obszary zdegradowane, diagnozuje bariery rozwojowe, przez co możliwe jest określenie właściwych metod działania i wybór projektów, które trwale przyczynią się do poprawy jakości życia mieszkańców Ryk.

Dużą rolę w przygotowaniu oraz ukształtowaniu programu odegrało opublikowanie przez Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego, Departament Strategii i Rozwoju Regionalnego Wytycznych do przygotowania Lokalnych Programów Rewitalizacji, które stanowią będą załącznik do wniosków składanych w ramach RPO WL działania 3.2. rewitalizacja zdegradowanych obszarów miejskich.

Głównym zamierzeniem działań rewitalizacyjnych miasta jest podniesienie atrakcyjności turystycznej, stworzenie warunków do rozwoju gospodarczego, poprawa bezpieczeństwa w mieście poprzez zwiększenie ilości punktów monitoringu centralnej części miasta, oraz podniesie poziomu życia mieszkańców.

Wzrost poziomu życia mieszkańców rozumiany jako wzrost siły nabywczej dochodów sektora gospodarstw domowych, podniesienie poziomu potencjału ludzkiego poprzez ułatwienie dostępu do edukacji i szkoleń spowoduje pełniejsze wykorzystanie zasobów pracy, przez co nastąpi wzrost zatrudnienia i wydajności pracy. Konsekwencją tego procesu będzie spadek bezrobocia a tym samym wzrost aktywności zawodowej społeczeństwa.

Poprawa poziomu życia społeczności lokalnej, wpłynie na wzrost subiektywnego poczucia bezpieczeństwa wśród mieszkańców, ułatwi dostęp do odnowionej infrastruktury technicznej.

W sferze społecznej zachęci do partycypacji demokratycznej społeczności lokalnej, uczestnictwa w życiu kulturalnym, pobudzi poczucie przynależności do wspólnoty, dzięki czemu zharmonizuje relacje rodzinne i zawodowe jednostki. Podsumowując, tak rozumiana rewitalizacja w aspekcie społecznym stanie się ucielesnieniem idei społeczeństwa obywatelskiego.

Podjęcie procesu rewitalizacji rodzi możliwości podniesienia wartości turystycznej, gospodarczej i społecznej miasta, co jest szczególnie istotne w odniesieniu do dwóch płaszczyzn korzyści wynikających z realizacji w/w procesu.

Pierwsza z płaszczyzn odnosi się do bezpośredniego wzrostu konkurencyjności miasta lokalnie, druga do postrzegania miasta jako ośrodka zdolnego konkurować z innymi ponadlokalnie.

Podjęty proces rewitalizacji stanowić będzie narzędzie do poprawy atrakcyjności i wizerunku miasta Ryki. Przyniesie konkretne produkty i rezultaty, które będą miernikiem realizacji celów określonych w LPR, a w szczególności celu nadrzędnego jakim jest zrównoważony rozwój miasta Ryki.

Oczekiwanym efektem realizacji celów Programu widocznym na przestrzeni lat 2008 – 2013 będzie:

- ◆ poprawa estetyki przestrzeni miasta,
- ◆ rewaloryzacja zabytków i przestrzeni wokół nich,
- ◆ wzrost atrakcyjności zasobów kulturalnych miasta,
- ◆ poprawa bezpieczeństwa,
- ◆ wzrost atrakcyjności turystycznej,
- ◆ poprawa infrastruktury sportowo – rekreacyjnej,
- ◆ aktywizacja i rozwój małej i średniej przedsiębiorczości, zwłaszcza usług, dzięki czemu nastąpi wzrost zatrudnienia i zwiększenie ilości miejsc pracy.

1. Spójność z dokumentami strategicznymi

Lokalny Program Rewitalizacji został opracowany w korelacji (wzajemnym związku) z dokumentami strategicznymi przyjętymi na poziomie lokalnym, regionalnym i krajowym.

1.1 Strategia Rozwoju Kraju 2007-2015

Strategia Rozwoju Kraju 2007-2015 (SRK), przyjęta 29 listopada 2006 r przez RM, jest podstawowym dokumentem strategicznym określającym cele i priorytety polityki rozwoju w perspektywie najbliższych lat oraz warunki, które powinny ten rozwój zapewnić.

Jest to nadrzędny, wieloletni dokument strategicznego rozwoju społeczno-gospodarczego kraju, stanowiący punkt odniesienia zarówno dla innych strategii i programów rządowych, jak i opracowywanych przez jednostki samorządu terytorialnego.

Głównym celem strategii jest podniesienie poziomu i jakości życia mieszkańców Polski: poszczególnych obywateli i rodzin.

Przez podniesienie poziomu życia rozumiemy wzrost dochodów w sektorze gospodarstw domowych, ułatwienie dostępu do edukacji i szkolenia, co prowadzi do podwyższenia poziomu wykształcenia społeczeństwa i podnoszenia kwalifikacji obywateli, wzrost zatrudnienia i wydajności pracy, skutkujący zarówno obniżeniem bezrobocia, jak i zwiększeniem poziomu aktywności zawodowej oraz poprawę zdrowotności mieszkańców Polski.

Podniesienie poziomu i jakości życia ma umożliwić polityka państwa pozwalająca na szybki, trwały rozwój gospodarczy w perspektywie długookresowej, oparty na rozwoju kapitału ludzkiego, zwiększaniu innowacyjności i konkurencyjności gospodarki i regionów, w tym na inwestycjach w sferze badań i rozwoju, oraz na uzyskanie stabilnych warunków ekonomiczno-społecznych i środowiskowych zapewniających europejski poziom i jakość życia obywateli i rodzin w kraju i wspólnotach lokalnych. Podejmowane działania oparte winny być na poszanowaniu wartości, tradycji i kultury polskiej.

Realizacji celu ogólnego SKR służyć mają priorytety :

1. Wzrost konkurencyjności i innowacyjności gospodarki.
2. Poprawa stanu infrastruktury technicznej i społecznej.
3. Wzrost zatrudnienia i podniesienie jego jakości.
4. Budowa zintegrowanej wspólnoty społecznej i jej bezpieczeństwa.
5. Rozwój obszarów wiejskich.
6. Rozwój regionalny i podniesienie spójności terytorialnej.¹

Realizacja powyższych priorytetów w LPR będzie następować poprzez działania regulacyjne, decyzyjne i wdrożeniowe władz lokalnych i podmiotów zaangażowanych w proces rewitalizacyjny i pozostanie w spójności z priorytetami 1,2,3,4,6

1.2 Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2006 – 2020

Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2006-2020 jest podstawowym narzędziem prowadzonej przez samorząd województwa polityki regionalnej.

Jest dokumentem strategicznym o charakterze długofalowym, wyznaczającym cele i kierunki rozwoju województwa lubelskiego do roku 2020. Przyjęty horyzont czasowy Strategii oraz jej główne założenia nawiązują bezpośrednio do zasad polityki regionalnej państwa i polityki strukturalnej Unii Europejskiej. Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego uruchamia wielokierunkowe procesy rozwojowe w regionie, które umożliwiają trwały i zrównoważony rozwój województwa, przyczyniający się do poprawy jakości życia i wzrostu dobrobytu mieszkańców Lubelszczyzny. Nadrzędny cel strategii zdefiniowany został jako osiągnięcie trwałego i zrównoważonego rozwoju społeczno-gospodarczego Lubelszczyzny poprzez zwiększenie konkurencyjności województwa i optymalne wykorzystanie wewnętrznych potencjałów rozwojowych.

---

¹ Ministerstwo Rozwoju Regionalnego - www.mrr.gov.pl

Będzie to możliwe dzięki realizacji celów pośrednich :

1. Wzrost konkurencyjności regionalnej gospodarki oraz jej zdolności do tworzenia miejsc pracy;
2. Rozwój nowoczesnego społeczeństwa i zasobów ludzkich dostosowanych do wymogów gospodarki opartej na wiedzy;
3. Poprawa atrakcyjności i spójności terytorialnej województwa lubelskiego;
4. Rozwój współpracy międzyregionalnej oraz poprawa skuteczności wdrażania polityki rozwoju.

Wskazane cele pozwalają na identyfikację kluczowych elementów rozwoju, których wsparcie powinno doprowadzić do zdynamizowania procesu rozwoju całego województwa.

W ciągu najbliższych kilkunastu lat kluczowymi elementami w rozwoju społeczno-gospodarczym województwa będzie: budowanie konkurencyjnej gospodarki w regionie, rozwój nowoczesnego społeczeństwa zdolnego funkcjonować w gospodarce opartej na wiedzy i informacji, zwiększanie atrakcyjności i spójności terytorialnej województwa oraz prowadzenie szeroko rozwiniętej współpracy międzyregionalnej, zarówno w wymiarze krajowym, jak i międzynarodowym, jako ważnego narzędzia zwiększania efektywności zarządzania regionem i budowania partnerstwa instytucjonalnego.

Lokalny Program Rewitalizacji Ryk pozostaje w zgodzie z określonymi powyżej kierunkami modernizacji i rozwoju, co znalazło swe odbicie w spójności z priorytetami i celami operacyjnymi :

Priorytet 2: Rozwój nowoczesnego społeczeństwa i zasobów ludzkich dostosowanych do wymogów gospodarki opartej na wiedzy

Cel operacyjny 2.4: Wspieranie integracji społecznej i ograniczanie poziomu ubóstwa w regionie;

Cel operacyjny 2.5: Wzmocnienie i wykorzystanie kapitału kulturowego i społecznego w regionie;

Cel operacyjny 2.6: Poprawa bezpieczeństwa i ładu publicznego.

Priorytet 3: Poprawa atrakcyjności i spójności terytorialnej województwa lubelskiego

Cel operacyjny 3.1: Poprawa dostępności komunikacyjnej województwa;

Cel operacyjny 3.2: Zachowanie i wzmacnianie różnorodności przyrodniczej, krajobrazowej i kulturowej Lubelszczyzny;²

Przyjęcie powyższych priorytetów sprawiło, iż Lokalny Program Rewitalizacji Ryk wpisuje się nadrzędny cel Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2006-2020 co czyni go spójnym z powyższym dokumentem.

---

² Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego – www.lubelskie.pl

1.3. Regionalny Program Operacyjny Województwa Lubelskiego na lata 2007 -2013

Jest to jeden z 16 regionalnych programów operacyjnych, którego zadaniem jest realizacja Narodowych Strategicznych Ram Odniesienia (Narodowej Strategii Spójności) oraz Strategii Rozwoju Kraju, przez co ma się przyczynić do wzrostu gospodarczego i zwiększenia zatrudnienia.

Celem nadrzędnym RPO WL jest **„podniesienie konkurencyjności Lubelszczyzny prowadzące do szybszego wzrostu gospodarczego oraz zwiększenia zatrudnienia z uwzględnieniem walorów naturalnych i kulturowych regionu”³**

Realizacji celu nadrzędnego służyć mają osie priorytetowe :

Oś Priorytetowa I: Przedsiębiorczość i innowacje

Oś Priorytetowa II: Infrastruktura ekonomiczna

Oś Priorytetowa III: Atrakcyjność obszarów miejskich i tereny inwestycyjne

Oś Priorytetowa IV: Społeczeństwo informacyjne

Oś Priorytetowa V: Transport

Oś Priorytetowa VI: Środowisko i czysta energia

Oś Priorytetowa VII: Kultura, turystyka i współpraca międzyregionalna

Oś Priorytetowa VIII: Infrastruktura społeczna

Oś Priorytetowa IX: Pomoc techniczna

Dzięki Lokalnemu Programowi Rewitalizacji Ryk będzie możliwe osiągnięcie celów zawartych w **osi priorytetowej III Atrakcyjność obszarów miejskich i tereny inwestycyjne, a szczególnie w działaniu 3.2. Rewitalizacja zdegradowanych obszarów miejskich.**

Opracowaniu LPR Ryk, wyznaczeniu celów tego dokumentu oraz wprowadzeniu zadań towarzyszyła szczególna dbałość o zgodność z założeniami RPO WL, z uwagi na fakt, iż jest to niezbędny dokument umożliwiający ubieganie się o środki finansowe w ramach w/w działania.

Projekty wpisane do Lokalnego Programu Rewitalizacji Ryk są spójne z celami wskazanymi w osiach priorytetowych III Atrakcyjność obszarów miejskich i tereny inwestycyjne, działanie 3.1 Tworzenie terenów inwestycyjnych, Oś priorytetowa V Transport, działanie 5.2. Lokalny układ transportowy.

---

³ RPO WL na lata 2007-2013, str. 2

LPR Ryk został opracowany w oparciu o wytyczne do Programów Rewitalizacji przygotowane przez Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego, Departament Strategii i Rozwoju Regionalnego, dzięki czemu zachowuje zgodność z RPO WL oraz spełnia kryterium otwartości, wymóg partycypacji społecznej w tworzeniu dokumentu, a także selekcji wskazanych obszarów zgodnie z kryteriami wskazanymi w RPO WL oraz w/w wytycznych. Wprowadza również konieczność monitorowania wdrażania programu.

1.4. Program Rozwoju i Rewitalizacji Miast dla Województwa Lubelskiego

Dokument został opracowany w oparciu o Uchwałę Nr XXIX/412/04 Sejmiku Województwa Lubelskiego z dnia 28 grudnia 2004 r. Program jest istotnym narzędziem wspierania rozwoju województwa i poprawy jego atrakcyjności. W swoich założeniach jest spójny z priorytetami i celami polityki regionalnej kraju, nawiązuje do zasad europejskiej środowiskowej polityki miejskiej, opierającej się na kryteriach zrównoważonego rozwoju.

Celem nadrzędnym programu jest **„Poprawa atrakcyjności i konkurencyjności miast regionu służącą zrównoważonemu rozwojowi województwa”**.

Program służy realizacji następujących zadań :

- wdrażanie celów i kierunków działań Strategii Rozwoju Województwa,
- wzmocnienie rangi ośrodków miejskich, poprawa funkcjonalności i wizerunku miast w obszarze województwa,
- przyśpieszenie innowacyjnych przemian i poprawa jakości życia w województwie,
- koordynacja działań i poprawa skuteczności w realizacji inwestycji,
- pomoc w realizacji strategii rozwoju miast i lokalnych programów rewitalizacji poprzez sformułowanie wytycznych i rekomendacji do lokalnych strategii rozwoju miast
- rozwijanie partnerstwa w rozwoju regionalnym i lokalnym.

Osiągnięciu celu nadrzędnego jakim jest : „Poprawa atrakcyjności i konkurencyjności miast regionu służącą zrównoważonemu rozwojowi województwa” służą priorytety i wyznaczone w ich ramach cele :

1. Rewitalizacja zdegradowanych terenów miejskich,

Cele :

1.2 Rewitalizacja zabytkowej tkanki miast;

1.3 Rewitalizacja terenów przemysłowych i powojennych;

1.4 Rewitalizacja miejskich terenów zieleni i rekreacji oraz dolin rzecznych.

2. Poprawa standardów funkcjonowania i rozwoju miast,

Cele :

- 2.1 Racjonalna gospodarka przestrzenią powiązana z efektywną polityką urbanistyczno – architektoniczną;
- 2.2 Ochrona, zachowanie tożsamości i różnorodności kulturowej i przyrodniczej miast regionu;
- 2.3 Modernizacja, rozbudowa sieci i infrastruktury komunikacyjnej i technicznej miast;
- 2.4 Wspieranie rozwoju dostępnych form mieszkalnictwa;
- 2.5 Wspieranie rozwoju bazy ekonomicznej miasta.

3. Wzrost i efektywne wykorzystanie potencjału miast

Cele :

- 3.1. Rozwój funkcji metropolitalnych Lublina jako głównego ośrodka rozwoju regionu,
- 3.2. Rozwój większych miast regionalnych ośrodków rozwoju,
- 3.3. Rozwój mniejszych miast jako ponadlokalnych ośrodków obsługi,
- 3.4. Rozwój bazy i infrastruktury turystycznej i kulturowej miast szczególnie predysponowanych,
- 3.5. Rozwój, poszerzenie oferty i jakości oferowanych funkcji miast nadgranicznych⁴.

Każde miasto jest indywidualnością, wymagającą odrębnego podejścia i analizy zjawisk w nim zachodzących, a wynikających z w/w odrębności zakorzenionej w lokalnej tradycji, historii i położeniu.

Dlatego też, analizując miasto należy spojrzeć na

- usytuowanie miasta w regionie, kraju,
- jakości życia mieszkańców,
- jakość układów komunikacji i stosunków infrastruktury,
- atuty lokalne.

Program Rozwoju i Rewitalizacji Miast dla Województwa Lubelskiego zwraca szczególną uwagę na potrzebę opracowania kompleksowych rozwiązań dla działań rewitalizacyjnych, podejmowanych przez miasta regionu, wskazując najważniejsze problemy jakie dotyczą miast lubelszczyzny, tak aby możliwa była realizacja celu nadrzędnego : **„Poprawa atrakcyjności i konkurencyjności miast regionu służącą zrównoważonemu rozwojowi województwa”**.

---

⁴ Program Rozwoju i Rewitalizacji Miast dla Województwa Lubelskiego, Lublin 2006

LPR Ryk wpisuje się w pierwszy z wymienionych priorytetów, pozostając równocześnie w zgodzie z dwoma pozostałymi.

Szczególnie istotne dla rewitalizacji miasta Ryki ma znaczenie osiągnięcie wskazanych celów :

w priorytecie 1:

1.2 Rewitalizacja zabytkowej tkanki miast;

1. Rewitalizacja miejskich terenów zieleni i rekreacji oraz dolin rzecznych

w priorytecie 2 :

2.1 Racjonalna gospodarka przestrzenią powiązana z efektywną polityką urbanistyczno – architektoniczną;

2.2 Ochrona, zachowanie tożsamości i różnorodności kulturowej i przyrodniczej miast regionu;

2.3 Modernizacja, rozbudowa sieci i infrastruktury komunikacyjnej i technicznej miast;

2.4 Wspieranie rozwoju dostępnych form mieszkalnictwa;

2.5 Wspieranie rozwoju bazy ekonomicznej miasta.,

w priorytecie 3 :

3.3 Rozwój mniejszych miast jako ponadlokalnych ośrodków obsługi,

W omawianym dokumencie Ryki zaliczone zostały do grupy miast małych (grupa IV), których atutem jest położenie przy głównym szlaku komunikacyjnym (droga krajowa nr 17), Rozwój miasta winien koncentrować się na wspieraniu rozwoju infrastruktury związanej z obsługą strefy gospodarczej, rozbudowie i rozwoju bazy usług dla ludności (edukacji, kultury, zdrowia, turystyki), rozwoju infrastruktury technicznej miasta, z wykorzystaniem indywidualnych walorów i wartości kulturowych miasta.

LPR Ryk poprzez realizację w/w celów pozostaje w zgodzie z Programem Rozwoju i Rewitalizacji Miast dla Województwa Lubelskiego.

1.5. Strategia Rozwoju Powiatu Ryckiego

Strategia Rozwoju Powiatu Ryckiego obejmuje wszystkie dziedziny życia społeczno – gospodarczego powiatu.

Diagnoza społeczno – gospodarcza powiatu, pozwoliła na wskazanie niezbędnych do realizacji celów, które przyczynią się do znacznego rozwoju powiatu i pełnego wykorzystania walorów przyrodniczych.

Cele strategii :

Aktywizację ekonomiczną na terenie powiatu ryckiego zapewniającą :

1. Poprawę warunków materialnych /w tym zmniejszenie bezrobocia/ i socjalnych życia mieszkańców oraz warunków gospodarowania na obszarze powiatu.
2. Kompleksowy rozwój infrastruktury technicznej i socjalnej
3. Pełne wykorzystanie warunków przyrodniczych,⁵

W ramach celów wyszczególniono konkretne zadania inwestycyjne, które przyczynią się również do rozwoju miasta Ryki. W związku z tym LPR dla Ryk pozostaje zgodny ze Strategią Rozwoju Powiatu Ryckiego.

1.6 Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Ryki

Dokument planistyczny przyjęty został Uchwałą **nr XVI/76/2007 Rady Miejskiej w Rykach z dnia 30 października 2007 r.**, określa politykę zagospodarowania przestrzennego gminy i miasta Ryki.

Polityka rozwoju miasta służyć ma realizacji wizji miasta Ryki postrzeganego jako : „**Miasto umiarkowanego rozwoju o czytelnym wizerunku, przyjazne ludziom i środowisku**”

Osiągnięciu celu głównego służyć mają :

I. cele strategiczne rozwoju miasta :

- 1) osiągnięcie wszechstronnego rozwoju, szczególnie w aspekcie jakościowym, zapewniającego poprawę warunków życia mieszkańców przy zachowaniu równowagi między aktywnością gospodarczą, a ochroną środowiska przyrodniczego i kulturowego;

---

⁵ Strategia Rozwoju Powiatu Ryckiego

2) zachowanie właściwych relacji między szczegółowymi celami ekonomicznymi i społecznymi z uwzględnieniem wzmocnienia funkcji miasta jako ponadlokalnego ośrodka życia gospodarczego i kulturowego oraz usługowego, ośrodka oświatowego i naukowo-dydaktycznego (szkoła wyższa, muzeum, placówki edukacji artystycznej), a celami związanymi z aspektami przyrodniczymi, kulturowymi i ładem przestrzennym ze szczególnym uwzględnieniem warunków zachowania i rehabilitacji wartości przyrodniczych i kulturowych.

II. cele szczegółowe służące osiągnięciu celu głównego :

1) **cele ekonomiczne** wyrażone tworzeniem mechanizmów stymulujących efektywny, wszechstronny rozwój miasta (zmniejszenie skali bezrobocia, poprawa warunków życiowych mieszkańców);

2) **cele społeczne** ukierunkowane na poprawę jakości życia mieszkańców poprzez poprawę warunków zamieszkania, pracy, obsługi i wypoczynku;

3) **cele przyrodnicze** obejmujące ochronę istniejącej jakości i skali zasobów środowiska przyrodniczego oraz racjonalne jego wykorzystywanie, w tym zachowanie ciągłości oraz wzmocnienie warunków funkcjonowania środowiska przyrodniczego;

4) **cele kulturowe** obejmujące zachowanie zasobów dziedzictwa kulturowego, zapobieganie dalszej dewastacji cennych obiektów oraz rehabilitacja zabytkowego krajobrazu;

5) **cele przestrzenne** ukierunkowane na podnoszenie ład przestrzennego i kształtowanie atrakcyjnej fizjonomii miasta;

6) **rewitalizacja przestrzeni publicznej miasta** wraz ze wzmocnieniem funkcjonowania obszarów biologicznie czynnych oraz zachowanie walorów kulturowych przy zapewnieniu łączności widokowej z otaczającym miasto krajobrazem.⁶

Zawarte w Studium cele, służące rozwojowi znalazły odbicie w LPR dla miasta Ryki, co sprawia, że dokumenty pozostają ze sobą w zgodzie.

---

⁶ Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Ryki , 2007

II. Położenie, powierzchnia, ludność

Ryki (21⁰56'E, 51⁰38'N) położone są w północno-zachodniej części województwa lubelskiego, na południowym krańcu Niziny Mazowieckiej, zamkniętej od południa Pradolina Wieprza, od południowego zachodu Wisłą.

Miasto i Gmina leżą na pograniczu dwóch województw: lubelskiego i mazowieckiego, są położone niemal w połowie drogi między stolicami województw – Warszawą i Lublinem (Ryki oddalone są od Warszawy o 100 km, natomiast od Lublina o 63 km. Podróż do Warszawy trwa ok 1,5 godziny, do Lublina ok. 50 minut). Z uwagi na lokalizację Ryki pozostają w zasięgu oddziaływania tych miast. Pod względem krain geograficznych miasto i gminę Ryki należy traktować jako część prowincjonalną Niżu Środkowopolskiego, podprowincjonalną Nizin Środkowopolskich. Południową część przecina rzeka Wieprz, od północy obszar jest ograniczony Doliną Środkowej Wisły. Od zachodu sąsiadują z Równiną Garwolińską, od południa z Doliną Wieprza, na wschodzie zaś z Równiną Łukowską. Są to tereny falisto – równinne z ostańcowymi wzniesieniami odwadnianymi do środkowej Wisły poprzez Okrzejkę, Wilgę i Świder oraz do Wieprza przez przepływającą przez obszar gminy Zalesiankę.

Ryki od zachodu sąsiadują z gminą Stężycza, od południowego zachodu z Miastem Dęblin, od północy z gminą Trojanów (powiat garwoliński w województwie mazowieckim) i gminą Kłoczew. Wschodnie granice gminy przebiegają na styku gmin Nowodwór i Ułęż, natomiast od południa Ryki graniczą z gminą Żyrzyn (powiat puławski). Najwyższy punkt gminy (170m n.p.m.) znajduje się między Rykami, a miejscowością Rososz.

Atutem Ryk jest położenie przy międzynarodowym ciągu komunikacyjnym "A-17" biegnącym od Gdańska przez Warszawę, Lublin do granicy państwa (Ukraina) oraz przebieganie dwóch linii kolejowych, dzięki którym Ryki są lokalnym węzłem komunikacji kolejowej. Stacja osobowo-towarowa oddalona jest o 2,5 km od miasta.

Korzystne położenie sprawia, że Ryki są lokalnym centrum rozwoju.

Miasto Ryki zajmuje powierzchnię 27,2 km², położone w północnej części województwa lubelskiego, jest stolicą powiatu, w skład którego wchodzi miasto i gmina Ryki, miasto Dęblin, gminy : Kłoczew, Nowodwór, Stężycza, Ułęż.

Ryki leżące nad niedużą rzeczką Zalesianką, stanowiły niegdyś osadę pośród wielkich obszarów leśnych licznie zamieszkałych przez dziką zwierzynę. Z tym faktem kojarzona jest nazwa miejscowości. Od początku swego istnienia Ryki były wsią królewską i taką pozostały do końca XVIII wieku. Początkowo wchodziły w skład starostwa radomskiego. Od końca XVI wieku należały do starostwa stężyckiego w woj. sandomierskim, a od I połowy XVII wieku tworzyły starostwo niegrodowe w dzierzawie Ossolińskich i Lubomirskich.

W 1759r. starostwo objął Stanisław Poniatowski herbu Ciołek, wojewoda mazowiecki i starosta krakowski – ojciec króla. Najprawdopodobniej dzięki jego staraniom Ryki w 1782r. uzyskały prawa miejskie. Po upadku Rzeczypospolitej Ryki znalazły się w zaborze austriackim w Galicji Zachodniej.

W czasach Księstwa Warszawskiego należały do departamentu siedleckiego. W 1810r. utraciły prawa miejskie. Po Kongresie Wiedeńskim w 1815 r. weszły w skład Królestwa Polskiego w zaborze rosyjskim. W 1836 r. dobra rządowe Ryk sprzedano hrabiemu Janowi Jezierskiemu, który w latach 1836-43 założył 31 stawów hodowlanych, uruchomił 4 młyny i tartak. Gospodarstwo rybackie było jednym z najlepiej prowadzonych w Królestwie, a Ryki jeszcze w 1929 r. nazywano "stolicą karp". Położenie przy trakcie łączącym Warszawę z Lublinem oraz otwarcie w 1876 r. bocznego odcinka kolei nadwiślańskiej łączącej Dęblin z Łukowem przyczyniło się do szybkiego rozwoju gospodarczego miasta. Powstawały instytucje, organizacje oraz szkoła. Od 1906 r. wieś należała do hrabiego Adama Feliksa Ronikera, a następnie w 1913 r stała się własnością Marty Ludwiki Marchwickiej – ostatniej właścicielki.

Ryki były ważnym ośrodkiem ruchu chasydzkiego, pierwsza samodzielna Gmina Żydowska powstała w 1842 r. W 1866 r prawie 50 % mieszkańców stanowili Żydzi.

Podczas II wojny światowej, we wrześniu 1939 r. Ryki zostały zajęte przez wojska niemieckie i wcielone do Generalnej Guberni w dystrykcie lubelskim. Pod koniec 1940 r. Niemcy utworzyli w Rykach getto. Zgromadzono w nim ponad 3,5 tysiąca Żydów, których w maju 1942r. wywieziono do obozów zagłady w Sobiborze i Treblince.

Czas wojny to okres bardzo aktywnej działalności ruchu oporu na tym terenie. Jedną z pierwszych organizacji był ZWZ, którego pierwszą komórkę już w 1940 r. założył ppor. rezerwy Marian Bernaciak ps. "Orlik".

26 lipca 1944 r. Ryki zostały wyzwolone spod okupacji niemieckiej przez jednostki 2 Armii Pancerniej 1 Frontu Białoruskiego.

W latach 1956-75 Ryki stają się siedzibą powiatu, utworzonego z części powiatu garwolińskiego, przynależnego do woj. warszawskiego. Powstają powiatowe związki, komendy, przedsiębiorstwa i Prezydium Powiatowej Rady Narodowej, nowe zakłady i szkoły.

Na podstawie rozporządzenia Rady Ministrów (Dz.U.Nr 52 z dnia 17.11.1956r.) Ryki z dniem 1 stycznia 1957 r. ponownie uzyskują prawa miejskie.

Z dniem 1 lipca 1975 r. po likwidacji powiatów Ryki ponownie znalazły się w woj. lubelskim. W związku z reformą administracyjną kraju w 1990 r. w Rykach powstał Urząd Rejonowy stanowiący niższy stopień administracji rządowej, przekształcony w 1999 r. w Starostwo Powiatowe. W roku 2003 utworzony został na bazie istniejących już Roków Sądowych Sąd Rejonowy, Prokuratura Rejonowa i Urząd Skarbowy.

W Rykach znajdują się instytucje o znaczeniu ponadgminnym:

1. Bank Polska Kasa Opieki S.A. I Oddział w Rykach,
2. Bank Spółdzielczy,
3. Powszechna Kasa Oszczędności Bank Polski SA,
4. Bank Przemysłowo - Handlowy BPH S.A. Oddział w Rykach,
5. Powiatowy Urząd Pracy,
6. Urząd Skarbowy,
7. Sąd Rejonowy,
8. Prokuratura Rejonowa,
9. Komenda Powiatowa Państwowej Straży Pożarnej,
10. Powszechny Zakład Ubezpieczeń PZU S.A.,
11. Kasa rolniczego Ubezpieczenia Społecznego,
12. Komenda Powiatowa Policji,
13. Zakład Ubezpieczeń Społecznych,
14. Rejonowy Związek Spółek Wodnych,
15. Komenda Hufca ZHP im. Bohaterskich Lotników Dęblińskiej Szkoły Orłąt,
16. Starostwo Powiatowe,
17. Dominet Bank S.A.
18. SKOK im. Z. Chmielewskiego,
19. Getin Bank,
20. Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, Oddział Ryki.

21. SKOK "Wisła",

Podstawowymi funkcjami miasta Ryki są funkcje administracyjne (siedziba Urzędu Miejskiego oraz Starostwa Powiatowego), gospodarcze (przemysł, głównie przetwórstwo owocowo – warzywne - "Polski Ogród Sp.z.o.o.", drobna wytwórczość na bazie surowców lokalnych, rolnictwo specjalizujące się w uprawach ogrodniczych tj. truskawki, maliny, porzeczki, wiśnie oraz warzywa), usługowe (obsługa tranzytowa ruchu na trasie Warszawa - Lublin, obsługa lokalna mieszkańców – funkcja handlu, mieszkaniowa, oświaty, służby zdrowia, usług bytowych, wypoczynku i kultury).

III. Ludność i rynek pracy

Miasto zamieszkuje 9732 mieszkańców. Gęstość zaludnienia w mieście wynosi 358 osób na km², jest to wyższy wskaźnik niż w powiecie ryckim, gdzie na km² przypada 96 osób i w województwie lubelskim - 86 osób na km². W mieście na 100 mężczyzn przypada 108 kobiet⁷. Porównując dane demograficzne z ostatnich lat, liczba ludności ulega nieznacznym wahaniom, wykazując niewielką tendencję malejącą. Ryki charakteryzują się niewielkim dodatnim przyrostem naturalnym, natomiast bilans migracji jest dla miasta ujemny.

Na wielkość zaludnienia wpływa ruch naturalny ludności, czyli urodzenia i zgony oraz migracje ludności. W powiecie ryckim odnotowuje się ujemne saldo migracji w przedziale lat 2001-2006. Występuje także ujemny przyrost naturalny w latach 2001-2002 oraz nieznacznie dodatni w roku 2003. Gminę cechuje więc problem niedoboru demograficznego. Bezpośrednio rzutuje to na liczbę uczniów w szkołach. Porównując dane demograficzne z ostatnich lat liczba ludności w poszczególnych latach ulegała nieznacznym wahaniom, wykazując jednak tendencję malejącą.

Tabela 1 Zmiany demograficzne w latach 2001 - 2007

Rok	Liczba Ludności		
	Miasto Ryki	Gmina Ryki	Miasto i Gmina Ryki
2001	10.789	10.745	21.534
2002	9.752	10.797	20.549
2003	9.741	10.788	20.529
2004	11.281	10.398	21.679
2005	11.245	10.444	21.689
2006	10.958	10.586	21.544
2007	9.732	10.780	20.512

⁷ Dane GUS za rok 2007

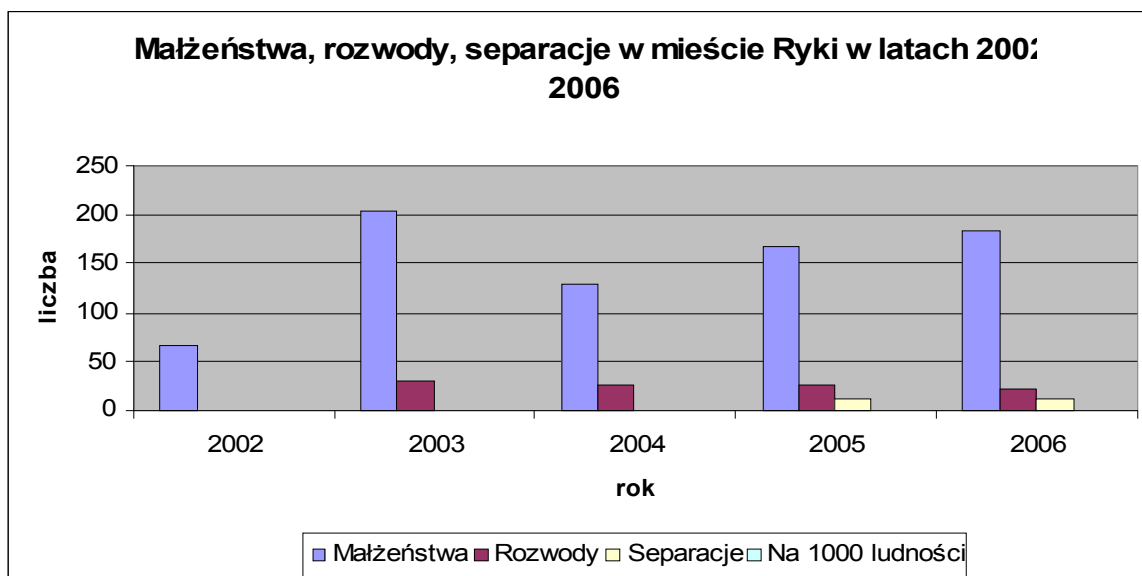
Tabela nr 2 Zmiany demograficzne w latach 2001-2007 w mieście Ryki

Miasto Ryki							
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Liczba ludności	10.789	9.752	9.741	11.281	11.245	10.958	9.732

Tabela nr 3 Przyrost naturalny, urodzenia i zgodny ludności miasta Ryki na podstawie danych USC

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Przyrost naturalny								
ogółem	236	194	180	138	128	217	231	147
mężczyźni	135	131	81	60	78	102	116	72
kobiety	101	63	99	78	50	115	115	75
Urodzenia								
ogółem	535	478	476	427	416	440	449	419
mężczyźni	284	268	242	222	218	220	227	214
kobiety	251	210	234	205	198	220	222	205
Zgony								
ogółem	299	284	296	289	288	223	218	272
mężczyźni	149	137	161	162	140	118	111	142
kobiety	150	147	135	127	148	105	107	130

Wykres nr 1 przedstawia dane dotyczące liczby małżeństw, rozwodów i separacji w mieście Ryki

Źródło : Opracowanie własne na podstawie danych GUS

Analiza danych wskazuje, niewielką ilość zawartych związków małżeńskich w roku 2002 (67), poprzez wzrost tej liczby w 2003 r (205), do ponownego spadku w 2004 r (129). Tendencję wzrostową obserwujemy od roku 2005 (167) i rok 2006 (183).

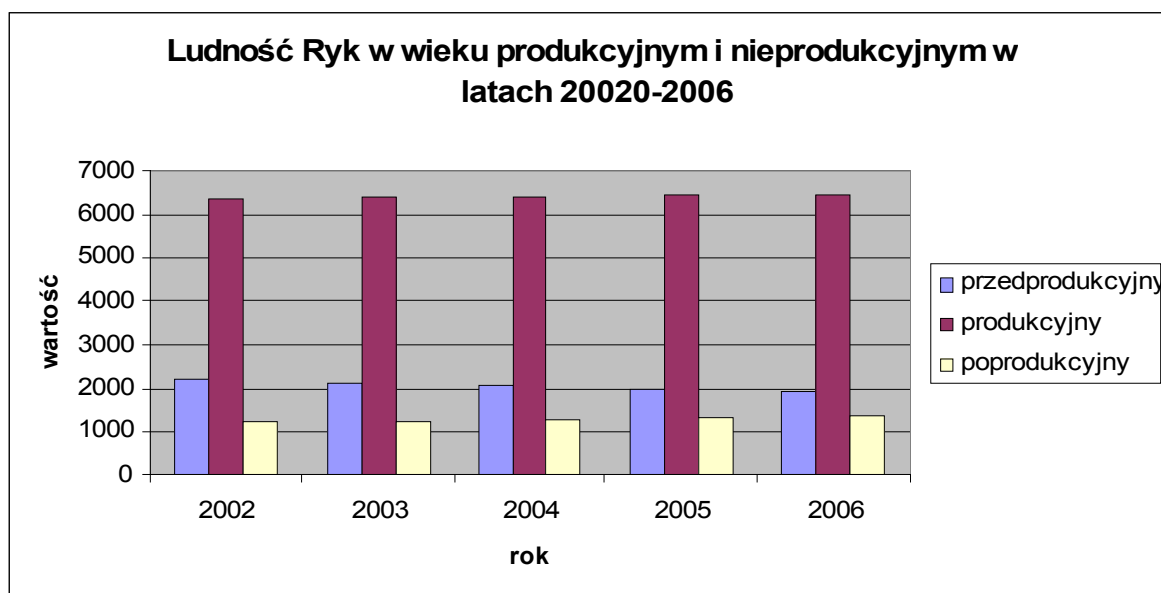
Liczba rozwodów mieszkańców Ryki najwyższą liczbę osiągnęła w 2003 roku, w dwóch kolejnych latach utrzymywała się na stałym poziomie, w 2006 roku obserwujemy ponownie tendencję spadkową. Liczba separacji również wykazuje lekką tendencję spadkową.

Powyższe trendy świadczą o stabilizowaniu się sytuacji rodzinnej mieszkańców miasta.

Tabela nr 4 Migracje ludności Ryki w latach 2001-2006

	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Migracje w ruchu wewnętrznym						
zameldowania	259	274	362	379	366	356
wymeldowania	259	274	362	379	366	356
Saldo migracji	0	0	0	0	0	0
Migracje zewnętrzne						
zameldowania	163	163	207	220	212	186
wymeldowania	220	243	305	270	239	320
Saldo migracji	-57	-80	-98	-50	-27	-134

Wykres nr 2 Ludność Ryk w wieku produkcyjnym i nieprodukcyjnym w latach 2002- 2006

Źródło : Opracowanie własne na podstawie danych GUS

Analiza przedstawionych na wykresie danych wskazuje zauważalny procentowy wzrost osób w wieku produkcyjnym, malejący udział osób w wieku przedprodukcyjnym, wzrost procenta osób w wieku poprodukcyjnym. Odzwierciedla to proces starzenia się społeczeństwa. Pozytywnym choć nieznacznym zjawiskiem jest zmniejszenie się w liczby osób w wieku nieprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym.

Wzrost liczby ludności w wieku produkcyjnym i spadek liczby ludności w wieku poprodukcyjnym, jest zadowalającym trendem, mającym wpływ na rozwój miasta.

Równie zadowalające są prognozy dla miasta Ryki, które zakładają tylko niewielki spadek liczby ludności (ok.1%) w najbliższych latach.

Na terenie gminy Ryki obserwujemy stopniowy spadek bezrobocia, obecnie wynosi ono 15 % . Tendencję spadkową liczby zarejestrowanych bezrobotnych obserwujemy w ostatnich latach na terenie całego powiatu ryckiego. Na spadek bezrobocia wpływają liczne migracje zarobkowe mieszkańców oraz zatrudnienie sezonowe.

Lokalny rynek pracy charakteryzuje się jednorodnością i sztywnością.

Podobnie jak w latach poprzednich, w 2007 roku dominowały oferty w następujących zawodach: szwaczka, sprzedawca, kierowca, pracownik fizyczny, kucharz, cukiernik, spawacz, piekarz, nauczyciel j. angielskiego, murarz.

Na poziom i dynamikę bezrobocia wpływają takie czynniki jak:

- liczba osób zawodowo czynnych;
- „napływ” bezrobotnych tzn. nowo zarejestrowanych bezrobotnych;
- „odpływ” bezrobotnych tzn. podjęcie pracy, nie potwierdzenie gotowości do pracy, dobrowolna rezygnacja ze statusu bezrobotnego, podjęcie nauki, wyjazd za granicę, ukończenie 60 lat przez kobiety i 65 lat przez mężczyznę i inne.

O braku perspektyw znalezienia dłuższego zatrudnienia na lokalnym rynku pracy świadczy tendencja wzrostowa zatrudnienia na czas określony.

Zauważyć można, że w szczególnie trudnej sytuacji znajdują się mieszkańcy gmin wiejskich. Liczba likwidowanych przewyższa liczbę powstających miejsc pracy. Warunkiem koniecznym rozwoju takiego rynku jest napływ kapitału z zewnątrz i skierowanie do powiatu jeszcze większych środków z budżetu państwa oraz środków z funduszy strukturalnych Unii Europejskiej.

Tabela nr 4 Liczba bezrobotnych zarejestrowanych wg poziomu wykształcenia.:

Lp.	Powiat Rycki	W tym z wykształceniem				Bezrobotni ogółem
		wyższym	średnim zawodowym	ogólnokształc.	zasadniczym zawodowym	
1	2002	232	1558	311	1944	5177
2	2003	235	1433	329	1887	4982
3	2004	265	1356	302	1643	4598
4	2005	274	1419	316	1514	4506
5	2006	249	1078	305	1085	3499

Tabela nr 5 Liczba bezrobotnych zarejestrowanych według wieku .:

Lp.	Powiat Rycki	Bezrobotni w wieku				
		24 lata i mniej	25-34	35-44	45-54	55 lat i więcej
	Rok					
1	2002	1697	1503	1030	854	93
2	2003	1527	1479	957	890	129
3	2004	1334	1359	899	861	145
4	2005	1347	1343	790	841	185
5.	2006	984	1017	574	723	201

Miasto i Gmina Ryki należy do obszarów słabo uprzemysłowionych. Produkcja przemysłowa skoncentrowana jest głównie w mieście Ryki. Dominują branże spożywcze związane z rolnictwem: przetwórstwo owocowo – warzywne, bazujące na lokalnych surowcach, mleczarstwo, piekarnie oraz branża maszynowa i odzieżowa. W działalności handlowej i usługowej dominują małe jednostki, zatrudniające do 5 osób. W mieście skupione jest ok. 70% ogółu usług i ok. 80 % handlu. Do największych zakładów działających w Rykach zaliczamy:

1. Polski Ogród Sp.z.o.o - przetwórstwo owocowo - warzywne,
2. Spółdzielnię Mleczarską - przetwórstwo mleczarskie,
3. Odzieżową Spółdzielnię Inwalidów - produkcja odzieży,
4. Juwent s.c. - produkcja urządzeń klimatyzacyjnych i wentylacyjnych,
5. Juwent sp. z o.o. - produkcja drzwi antywłamaniowych,
6. Pumar - -produkcja stolarki budowlanej,
7. Przedsiębiorstwo Produkcyjno - Handlowe Jan Miłosz - produkcja odzieży,
8. PPHU „Romex” Wytwórnia Zniczy w Rykach - wyrób zniczy,
9. PPHU VIO - MAC - sprzedaż artykułów budowlanych,
10. PPHU Sławomir Kisiel - produkcja zniczy.

Tabela 6 Podmioty gospodarcze Gminy Ryki⁸:

	Ogółem	Spółki prawa handlowego		Spółki cywilne	Osoby fiz. prowadzące działalność gosp.	Spółdzielnie
		razem	w tym z udziałem kapitału zagr.			
Gmina Ryki	1494	29	3	106	1187	10
w tym miasto	1078	27	3	88	842	10

⁸ Dane GUS, stan na 31.12.2006 r,

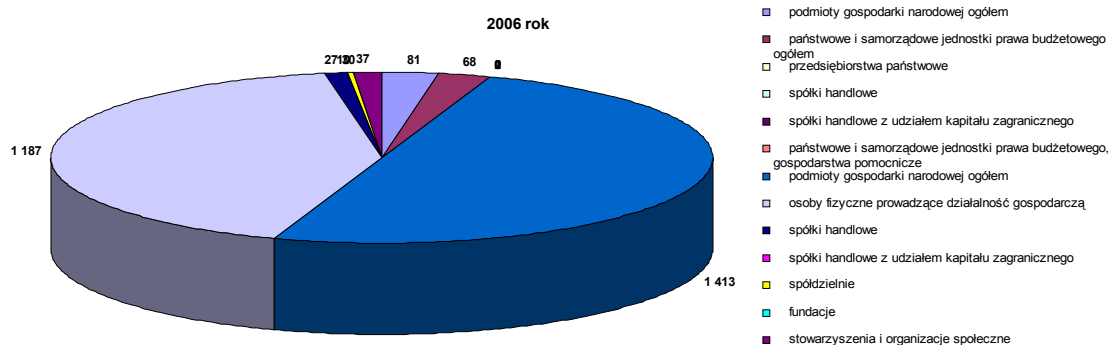
Tabela 7 Podmioty gospodarcze Gminy Ryki według działalności⁹:

	Przemysł	Budownictwo	Handel	Hotele i restauracje	Transport	Pośrednictwo finansowe
Gmina Ryki	162	169	594	37	63	44
w tym miasto	100	101	443	29	48	39

Możliwości rozwoju miasta i gminy tkwią pośrednio w zagospodarowaniu turystyczno-rekreacyjnym gminy. Planuje się utworzenie kompleksu rekreacyjnego wraz z zapleczem turystycznym co, zwiększy z kolei szanse na rozwój strefy przemysłowej. Tak prowadzona polityka da szanse gminie na wzrost miejsc pracy, i szeroko rozumiany postęp .

Aby pozyskać inwestorów zewnętrznych konieczne są zabiegi gminy poprawiające stan infrastruktury technicznej, który jest impulsem przyciągania inwestorów, a także decyduje o warunkach zamieszkania. W zakresie infrastruktury technicznej na najbliższe lata gmina założyła realizację: sieci kanalizacyjnej wraz z oczyszczalnią ścieków, inwestycji drogowych. Ponadto w celu zwiększenia atrakcyjności gminy przewidziano zabiegi służące polepszeniu jakości i ochrony środowiska, oraz racjonalne korzystanie z jego zasobów.

Wykres 3 Struktura działalności gospodarczej w gminie Ryki w 2006 r

Źródło : Opracowanie własne na podstawie danych GUS

⁹ Dane GUS, stan na 31.12.2006 r

W rolnictwie dominuje sektor prywatny. Przeważają gospodarstwa mało - i średnio-powierzchniowe, drobnotowarowe. 74% to gospodarstwa do 5 ha, a tylko 10 ma powierzchnię powyżej 15%.

Użytki rolne zajmują w gminie około 12 000 ha, co stanowi 72% ogólnej powierzchni gminy, z tego w mieście około 1 900 ha, co stanowi 69% powierzchni miasta.

Udział gruntów ornych wynosi około 10 000 ha, z tego w mieście 1 536,7 ha. Grunty orne stanowią 87 % użytków rolnych.

Główny wpływ na rolniczy charakter obszaru miały plejstocenyjskie osady zlodowacenia środkowopolskiego. Płaska równina akumulacyjna składa się głównie z glin oraz piasków z dużą zawartością frakcji splotawych.

Powstały gleby o zróżnicowanym stopniu przydatności rolniczej. Występują tutaj zarówno gleby bardzo dobre, jak i słabe. Gleby III i IV klasy bonitacyjnej tworzące zwarte kompleksy, znajdują się głównie na zachodzie obszaru i obejmują sołectwa: Swaty, Ownia, oraz w środkowej i wschodniej części gminy na obszarze sołectw: Nowy Bazanów, Stary Bazanów, Lasocin, Brusów i Oszczywilk. Jest to ponad 65% wszystkich gruntów rolnych i 40% całej powierzchni gminy.

Teren jest mało zabagniony (jedynie wzdłuż cieków powierzchniowych), brak jest większych deniwelacji, spadki są niewielkie. Nie występuje wzmożona erozja gleb na terenie gminy.

Dodatkowym zabezpieczeniem przed tym zjawiskiem są zadrzewienia śródpolne oraz trwała pokrywa roślinna. Użytki rolne stanowią około 70% całej powierzchni gminy.

Brak jest większych ośrodków miejskich i przemysłowych w bezpośrednim sąsiedztwie gminy, co wpływa na stan środowiska i daje możliwość produkcji ekologicznej żywności.

Na terenie gminy przeważają gleby piaskowe wytworzone z piasków gliniastych lekkich i mocnych (w północnej i centralnej części gminy, na Płaskowyżu Żelechowskim). Są to głównie gleby pseudobielicowe. W południowej i środkowo-zachodniej części pojawiają się gleby wytworzone z pyłów zwykłych. Są to przeważnie gleby bielicowe, rdzawe i brunatne kwaśne oraz gleby brunatne wylugowane i kwaśne. W dolinach występują gleby aluwialne: mady lekkie, średnie i ciężkie. Najwięcej tych gleb występuje w dolinie Wieprza. Spotyka się również niewielkie obszary gleb czarnych w północnej i środkowej części gminy. Gleby murszowo-mineralne, mułowatorfowe, murszowo-torfowe i torfowe spotyka się w okolicach Sierskowoli i Oszczywilka. Na terenie miasta pojawiają się gleby antropogeniczne przekształcone.

Na obszarze gminy Ryki istnieją bardzo dobre warunki do rozwoju przemysłu rolno-spożywczego. Bogate są tutaj tradycje upraw ogrodniczych: truskawek, malin, porzeczek, wiśni i warzyw. Przyczyniło się to do lokalizacji w latach 70-tych zakładu przetwórstwa warzywno-owocowego „Hortex”. Produkcja rolnicza jest wielokierunkowa. Przeważa hodowla trzody chlewnej. W strukturze zasiewów dominują zboża (67%), później ziemniaki (14%) i truskawki (2,6%).

IV. Infrastruktura techniczna

4.1 System komunikacji

Na terenie gminy i miasta układ podstawowy sieci komunikacyjnej stanowią drogi krajowe. Przechodzą one z zachodu na wschód oraz z południa na północ, tworząc w miejscowości Moszczanka skrzyżowanie drogowe.

Do najważniejszych ciągów komunikacyjnych należą :

1) w systemie transportowym krajowym: droga krajowa międzyregionalna nr 17 relacji Warszawa - Ryki – Lublin – Hrebenne, plany regionalne zmierzają w kierunku przekształcenia drogi nr 17 na drogę ekspresową i obejścia miasta Ryki po jego wschodniej części. Planowana droga jest częścią składową korytarza komunikacyjnego na kierunku Warszawa – Lublin – Hrebenne; /przejście drogowe/ granica państwa - Ukraina, III klasy technicznej;

2) w systemie transportowym regionalnym: droga krajowa regionalna nr 48 relacji Opactwo - Dęblin - Moszczanka - Kock , IV klasy technicznej; linia kolejowa normalnotorowa relacji: Łuków – Dęblin;

3) w systemie transportowym lokalnym - drogi powiatowe V klasy technicznej na kierunkach:

- Ryki - Stężycza nr 0405 L,
- Ryki - ulica Słowackiego - Dęblin nr 0438 L,
- Ryki - Ułęż nr 0436 L,
- Ryki - Nowodwór nr 0430 L,
- Ryki - Kłoczew nr 0415 L,
- Ryki - Grabów Szlachecki nr 0349 L.

Na obszarze miasta i gminy nie występują drogi wojewódzkie.

Komunikacja PKS obsługuje ważniejsze ciągi drogowe w gminie. Ponadto na terenie gminy Ryki działają prywatni przewoźnicy, świadczący usługi w zakresie komunikacji zbiorowej. Zapewniają połączenie komunikacyjne relacji Ryki – Lublin, - Warszawa, - Puławy, - Dęblin. Na trasie Warszawa – Puławy – Lublin w/w usługi świadczy również Polski Express

Łączna długość dróg krajowych wynosi 27149 km, powiatowych 98002 km. Stan dróg krajowych jest zadawalający. Natomiast wartość techniczną i eksploatacyjną dróg powiatowych należy uznać za nie spełniającą aktualnych wymogów transportu i komunikacji.

Tabela 8 Wykaz dróg krajowych i powiatowych na terenie Miasta i Gminy Ryki

Lp	Nr drogi	Nazwa drogi klasa	Długość drogi w km	Rodzaj nawierzchni	
				Ulepsz. (twarde)	Nie ulep.
GMINA I MIASTO					
I. Drogi krajowe					
1.	17	Warszawa-Ryki-Lublin-Zamość- Hrebenne-gr. państwa /Ukraina/	12,774	12,774	-
2.	48	Opactwo-Dęblin-Moszczanka-Kock IV	14,375	14,375	-
Razem:			27,149	27,149	-
II. Drogi powiatowe - V klasa					
1	0349 L	Ryki- <i>ul. Łukowska, ul. Młynarska-Grabów</i>	11,490	11,490	-
2	0405 L	Ryki- <i>ul. Swatowska-Stężyca</i>	5,879	5,879	-
3	0406 L	Niwa Babicka-Edwardów-Swaty	7,637	7,637	-
4	0408 L	Stara Dąbia-Zalesie	4,118	2,228	1,890
5	0409 L	Wylezin-Ownia-Stara Dąbia	4,812	4,812	-
6	041 5 L	Ryki- <i>ul. Poniatowskiego, ul. Królewska-Kłoczew, dr. woj.</i>	7,235	7,235	-
7	041 7 L	Ownia-Potok	4,051	4,051	-
8	0425 L	dr. krajowa nr 48-Bazanów Stary- Brusów-Falentyń	8,413	5,351	3,062
9	0426 L	Ryki- <i>ul. Sadowa-Oszczywik- Borki-Niedźwiedź</i>	6,932	6,932	-
10	0427 L	dr. pow. 041 5 L - Rososz	2,119	2,119	-
11	0430 L	Ryki-Ogonów-Bazanów Nowy-	6,955	2,765	4,190
12	0436 L	ęblin <i>ul. Skotnickiego- Bobrownki-Sędowice-Sarny-</i>	10,032	10,032	-
13	0437 L	Krasnogliny-Bobrowniki- Niebrzegów-dr. woj. 845	5,525	5,525	-
14	0438 L	Ryki- <i>ul. Słowackiego-Dęblin</i>	4,300	4,300	-
15	0446 L	Ryki- <i>ul. Żytnia, ul. Janiszewska</i>	4,274	4,274	-
16	0447 L	Ryki- <i>ul. Przemysłowa</i>	3,950	3,950	-
Razem:			97,722	88,580	9,142

W zarządzie Gminy Ryki znajduje się:

- 26 dróg gminnych poza granicami administracyjnymi miasta o łącznej długości 57,84 km, w tym 32,05 km o nawierzchni ulepszonej (twardej),
- 77 dróg gminnych w granicach administracyjnych miasta o łącznej długości 30,91 km,
- 212,25 km dróg nie zaliczonych do żadnej kategorii.

Łączna długość dróg gminnych oraz innych będących w zarządzie Gminy Ryki wynosi 301 km.

Przedstawione dane pokazują, że miasto i gmina posiada znaczną ilość dróg, która charakteryzuje rozproszoną sieć osadniczą. Utrwalanie się rozproszonej sieci osadniczej jest wysoce nieefektywnym elementem ze względów organizacyjnych, technicznych i ekonomicznych. Gmina nie dysponuje odpowiednimi funduszami oraz nie ma sprzętu niezbędnego do prowadzenia robót drogowych.

Bardzo niekorzystnym elementem jest wysoki udział dróg gminnych nie mających nawierzchni twardej. Jest to jeden z istotnych problemów wymagających rozwiązania, postrzegany przez lokalne społeczeństwo jako bardzo ważny czynnik poprawiający standard życia.

W odniesieniu do dróg powiatowych można stwierdzić, że sytuacja jest korzystniejsza niż na drogach gminnych. Ilość dróg nie mających nawierzchni twardej wynosi: 16,7% ogółu. Jednak mając na uwadze, że tworzą one lokalny system transportowy (powiatu, jak i gminy) winne odpowiadać podstawowym wymaganiom stawianym dla tej klasy dróg.

Reasumując istotnymi problemami w zakresie drogownictwa Miasta i Gminy Ryki są:

- wysoki stopień degradacji technicznej infrastruktury komunikacyjnej,
- ograniczenia środków finansowych niezbędnych do realizacji inwestycji komunikacyjnych,
- utrzymanie znacznej długości dróg gminnych i dróg nie zaliczonych do żadnej kategorii na niezbędnym poziomie technicznym.

KOLEJ

Przez teren miasta i gminy przebiega linia kolejowa normalnotorowa relacji: Dęblin - Łuków, która umożliwia połączenie z większymi ośrodkami regionu. Stacja osobowo - towarowa jest oddalona od centrum miasta Ryki około 2,5 km. Na terenie Gminy Ryki stacje znajdują się w miejscowościach Leopoldów i Stawy.

Pomiędzy stacją Ryki a ulicą Przemysłową znajdują się niewykorzystane tereny dogodne do aktywizacji gospodarczej.

STACJE PALIW

Stacje paliwowe zlokalizowane są w mieście Ryki przy ulicach: Warszawskiej, Lubelskiej, Królewskiej i Kolejowej, natomiast na terenie gminy - w miejscowościach Moszczanka i Stara Dąbia. Istniejące stacje paliwowe pokrywają zapotrzebowanie na tego rodzaju usługi Miasta i Gminy Ryki.

PARKINGI

W obecnej chwili miasto Ryki zabezpiecza potrzeby społeczeństwa w zakresie ilości miejsc parkingowych na terenie miasta. Przy skrzyżowaniu ulic Wyczółkowskiego i Dziekońskiego zlokalizowany jest nowo wybudowany parking dla samochodów osobowych z 78 miejscami postojowymi. Parking bez wydzielonych miejsc parkingowych znajduje się przy ulicy Rynek Stary o powierzchni 1046 m² oraz przy ulicy Młynarskiej. Ponadto w ciągach ulic Objazdowej, Szkolnej, Kościuszki, Witosa zlokalizowane są parkingi z miejscami postojowymi, zapewniającymi postój dla niewielkiej ilości pojazdów. Planowana jest również budowa zatoki parkingowej na ulicy Wspólnej.

4.2 ZAOPATRZENIE W WODĘ

System wodociągowy zapewnia odpowiednią ilość i jakość wody dostarczanej mieszkańcom miasta i gminy Ryki.

Całkowita długość sieci wodociągowej w Gminie Ryki wynosi 201,0 km. Sieć wodociągowa obejmuje 96% powierzchni gminy. Długość poszczególnych wodociągów na terenie gminy wynosi:

- wodociąg z ujęciem wody w Niwie Babickiej - 66,3 km,
- wodociąg z ujęciem wody w Bobrownikach - 17,3 km,
- wodociąg z ujęciem wody w Rososzy - 38,4 km,
- wodociąg z ujęciem wody w Moszczance - 28,4 km,
- wodociąg w Bazanowie z ujęciem wody w Trzciankach gm. Nowodwór - 9,2 km,
- wodociąg zakładowy ZPOW Polski Ogród Sp.z.o.o w Rykach - brak danych,
- wodociąg zakładowy SM w Rykach - brak danych.

Ilość przyłączy do sieci wynosi 4045, z tego na miasto Ryki przypada 1428.

Pierwszy wodociąg obejmujący miasto zbudowano w latach 1956 - 1957 i wciąż jest rozbudowywany. Pokrywa on potrzeby wodne:

- budownictwa mieszkaniowego,
- instytucji usługowych,
- małych zakładów przemysłowych,
- celów ogólnokomunalnych (podlewanie zieleni miejskiej, utrzymywanie czystości ulic, placów, itp.).

Z własnych ujęć zaopatrywane są w wodę większe zakłady przemysłowe, do których należą:

- Zakład Przetwórstwa Owocowo – Warzywnego „Polski Ogród” Sp.z.o.o .,
- Spółdzielnia Mleczarska,
- Juwent - Zakład Urządzeń Grzewczo - Instalacyjnych.

Studnie zaopatrujące są studniami wierconymi. Wszystkie studnie posiadają jeden wspólny oligoceński poziom wodonośny. Oddalone są od siebie o około 1,0-1,5 km.

Charakterystyka ujęć wody:

▪ wodociąg miasta Ryki wyposażony jest w dwie stacje wodociągowe znajdujące się na ulicy Spacerowej zasilane z 3 studni głębinowych: 2a, 3a, 4a $Q = 163 \text{ m}^3/\text{h}$ i na ulicy Swatowskiej zasilane z 2 studni głębinowych V i VI $Q = 90 \text{ m}^3/\text{h}$,

Siecią wodociągową objętych jest 100% sołectw, z tego 92% mieszkańców gminy Ryki.

Parametry hydrotechniczne studni wierconych komunalnego ujęcia wody w Rykach przedstawiono są w tabeli 9

Tabela 9 Parametry hydrotechniczne studni komunalnego ujęcia wody w Rykach:

Studnia	Lokalizacja	Wydajność (m^3/h)	Depresja (m)	Głębokość (m)
S-2A	ul. Wyczółkowskiego	66,0	33,0	125,0
S-3A	ul. Wyczółkowskiego	40,0	33,0	160,0
S-4A	ul. Wspólna	56,0	46,5	132,0
S-V	ul. Swatowska	44,3	45,8	146,0
S-VI	ul. Swatowska	48,0	49,6	141,0

(Źródło: „Koncepcja zaopatrzenia m. Ryki w wodę do 2000r.”)

Prognozy techniczne zaopatrzenia w wodę ludności woj. lubelskiego wskazują teren gminy Ryki położony na wschód od rzeki Zalesianki jako teren o dużych zasobach wód podziemnych (powyżej $10\ 000 \text{ m}^3/\text{dn}$). Obliguje to do przeprowadzenia szczegółowych badań hydrogeologicznych i ochrony obszaru poprzez wprowadzenie zakazu lokalizowania zakładów uciążliwych.

Tabela 10 Wielkość zużycia wody wodociągowej w Gminie Ryki (na podstawie ankiet z zakładów):

Lp.	Nazwa zakładu	Zużycie wody z wodociągów m ³ /rok
1	FERMA DROBIU s.j. E. I W. Szewczyk i H. i K. Błachnio	6 000
2	Przedsiębiorstwo Gospodarki Komunalnej i Mieszkaniowej w Rykach, ul. Słowackiego 5	45 811
3	P.P.H.U. "ROMEX" Wytwórnia Zniczy Iwanek Roman Ryki, ul. Kolejowa 1	180
4	Przedsiębiorstwo Usługowo-Produkcyjno -Handlowe "UNITECH" Ryki, ul. Budowlana 1	168
5	Gminna Spółdzielnia "SAMOPOMOC CHŁOPSKA" Ryki, ul. Szkolna 1	3 312
6	Miejsko-Gminny Ośrodek Sportu i Rekreacji Ryki, ul. Warszawska 62	900
7	Samodzielny Publiczny Zakład Opieki Zdrowotnej Ryki, ul. Żytnia 16	8 969
8	Przedsiębiorstwo -Produkcyjno-Handlowe "DAR NATURY" inż. Tadeusz Polański Ryki, ul. Zielona 30	33
9	PPH "RABBIT" Tadeusz Królik Ryki, ul. Kolejowa 1c	300
10	Firma Produkcyjno - Handlowa "LUKS" Ryki, ul. Przemysłowa 1	308
11	"ABBK" Usługi Wulkanizacyjne i Samochodowe Niwa Babicka 90	30
12	P.P.H.U. Sławomir Kisiel Ryki, ul. Okopowa 51	158
13	IMPORT - HANDEL - USŁUGI Marian Majek Ryki, ul. Dolna 76	220
14	Przedsiębiorstwo Robót Drogowych Puławy S.A. Ryki, ul. Żytnia 2	510
15	Odzieżowa Spółdzielnia Inwalidów Ryki, ul. Żytnia 8	1344
16	ERMET Spółdzielczy Zakład Techniczno-Handlowy Ryki, ul. Żytnia 24	505
17	Niepubliczny Zakład Opieki Zdrowotnej MEDICUS Ryki, ul. Wyczółkowskiego 6	20

18	Spółdzielnia Transportu i Usług Ryki, ul. Przemysłowa 3	372
----	--	-----

4.3. ODPROWADZANIE I OCZYSZCZANIE ŚCIEKÓW

Ścieki komunalne

Ryki posiadają rozdzielczą sieć kanalizacyjną. Kanalizacja sanitarna budowana jest od 1962 r, kanalizacja deszczowa od 1985 r. W najstarszej części miasta istnieje jeszcze około 3 km kanalizacji ogólnospławnej. Sytuacja sieci kanalizacyjnej w gminie Ryki jest słaba. Jedynie 18% powierzchni jest nią objęta - głównie miasto Ryki.

Długość kanalizacji wynosi 30,3 km. Ilość przyłączy do sieci w mieście wynosi 1178.

Sieć kanalizacyjna zbudowana jest w centralnej części miasta. Średnice kanałów wynoszą od 0,25 m do 0,80 m. Tylko jeden kanał, który położony jest wzdłuż stawu Buksa, ma średnicę 1,2 m.

Obecnie trwają przygotowania do wybudowania dwóch sieci kanalizacyjnych na terenie miasta Ryki o łącznej długości 15,9 km

Według danych statystycznych z 2006r. kanalizacją sanitarną odprowadzono 1152 tys. m³ ścieków ogółem, w tym z gospodarstw domowych - 206 tys. m³, zaś z działalności produkcyjnej (przedsiębiorstw, zakładów przemysłowych, budownictwa, transportu) -869 tys. m³.

Miasto Ryki w zasadzie nie posiada krytej kanalizacji deszczowej. Wyodrębnionym kanałem deszczowym jest tylko kanał o średnicy 0 0,4m, ułożony w ulicy Warszawskiej i odwadniający główną przelotową ulicę miasta. Wody z tego kanału trafiają do rowu otwartego. W pozostałych częściach miasta wody opadowe w przeważającej mierze odpływają powierzchniowo, a następnie ciekami rynnowymi odprowadzane są do rzeki Zalesianki (powyżej stawu Buksa).

W Rykach znajduje się jedna oczyszczalnia ścieków. Zlokalizowana jest na południowy - wschód od centrum miasta. Oczyszczalnia „Fregata” jest oczyszczalnią typu mechaniczno-biologicznego pracującego na zmodyfikowanej technologii osadu czynnego, polegającej na przemianie pracy komory osadu czynnego i osadów wtórnych. Ścieki z oczyszczalni odprowadzane są do rzeki Irenka w południowo - zachodniej części miasta. Do oczyszczalni dopływają ścieki komunalne i przemysłowe.

Ciąg technologiczny Oczyszczalni “Fregata” nie jest dostosowany do obowiązujących norm technicznych, nie pozwala na skuteczne usuwanie zanieczyszczeń. Również zbyt mała przepustowość oczyszczalni nie pozwala na efektywną pracę - niezbędna jest rozbudowa i modernizacja oczyszczalni wraz z siecią kanalizacyjną.

Roczna ilość ścieków dopływających do oczyszczalni wynosi 1473 tys. M³.

Tabela 11 przedstawia wartości ładunków :

Ładunki	Dopływające (kg)	Odływające (kg)	% Redukcji
BZT₅	903 293	51 371	94
CHZT	1 581 272	191 719	92
Zawiesina ogólna	459 264	87 049	81
Azot ogólny	59 614	58 258	2
Fosfor ogólny	9 724	19 625	-

Tabela 12 Zestawienie ilości, stanu zanieczyszczenia oraz stopnia redukcji zanieczyszczeń ścieków z terenu miasta Ryki:

	Okres kampanijny		Okres pozakampanijny	
Ilość ścieków	m³/d			
Qdśr	4400		3400	
Rodzaj zanieczyszczeń	Ładunek kg/d	Stężenie g/m³	Ładunek kg/d	Stężenie g/m³
BZT ₅	4260	970	2180	640
Zawiesina ogólna	1516	345	958	280
Azot ogólny	175	40	177	50
Fosfor ogólny	44	10	45	14
Projektowany stopień redukcji zanieczyszczeń	% redukcji		% redukcji	
BZT ₅	99,2		98,8	
Zawiesina ogólna	91,3		89,3	
Azot ogólny	25		40	

Fosfor ogólny	85	89,3
---------------	----	------

Źródło: „Ekspertyza dotycząca niezbędnych działań na eksploatowanych urządzeniach oraz docelowych rozwiązań gospodarki ściekowej w Rykach”.

4.4 Gospodarka odpadami

Na terenie miasta i gminy Ryki zbiórką odpadów komunalnych zajmuje się PGKiM Sp. z o.o w Rykach. Podstawową metodą unieszkodliwiania odpadów komunalnych w gminie jest ich składowanie na składowisku odpadów komunalnych w Rykach, przy ulicy Janiszewskiej 5 w odległości ok. 2 km od miasta Ryki w kierunku wschodnim, ok. 1 km od rzeki Zalesianki oraz 250 m od najbliższej zabudowy mieszkaniowej. Sąsiedztwo składowiska stanowią tereny rolne oraz tereny leśne. Składowisko uruchomiono w 1995 r, na miejscu dawnej żwirowni, uszczelnione gliną na głębokości 0,5 m, zajmuje powierzchnię 5,6 ha. Docelowa pojemność składowiska wynosi 80000 m³. Dotychczas wykorzystano 25% pojemności (na składowisku zdeponowano ok. 20000 m³ odpadów). Deponowane są odpady z grupy: 200301 (komunalne), 190801 (skratki), 190503 (kompost), 170107 (odpady z betonu i gruzu). Odcieki z drenażu składowiska są odpompowywane i wywożone do oczyszczalni ścieków. Wody podziemne są badane dwa razy w roku. Na wyposażeniu składowiska są: kompaktor 8t 510 K, brodzik, spychacz TD-9H i inne środki transportu.

Przewidywany okres eksploatacji - do 2012 r.

4.5. Sieć teleinformatyczna

Dynamika rozwoju sektora telekomunikacyjnego nastąpiła w latach 90 – tych XX wieku. W związku z rozbudową sieci i central telefonicznych większość gospodarstw domowych posiada stacjonarne połączenie telefoniczne. W ostatnich 10 latach obserwowaliśmy dynamiczny rozwój sieci komórkowych. Teren miasta i gminy Ryki obejmują swym zasięgiem wszyscy operatorzy sieci komórkowych działający na Polskim rynku.

Dostęp do sieci Internet umożliwiają stacjonarne podłączenia telefoniczne, bezprzewodowo operatorzy telefonii komórkowej oraz działający na terenie miasta i gminy prywatni dostawcy, którzy udostępniają internet drogą radiową.

W budynku Urzędu Miejskiego w Rykach działa hot-spot, umożliwiający mieszkańcom skorzystanie z bezpłatnego dostępu do internetu.

Obecnie dostęp do sieci internet posiada większość gospodarstw domowych w mieście i gminie Ryki.

V Środowisko przyrodnicze. Różnorodność biologiczna i krajobrazowa

5.1 System obszarów i obiektów prawnie chronionych

Ok. 19% powierzchni gminy Ryki (25 km²) leży w granicach Obszaru Chronionego Krajobrazu „Pradolina Wieprza”, który obejmuje dolinę rzeki Wieprz wraz z fragmentem równiny denudacyjnej będącej pozostałością moreny dennej. W jego granicach znajduje się duży kompleks leśny „Kleszczówka”, z którego wyłączone są obiekty wojskowe położone na zachód od Bobrownik.

Rzeka Wieprz w Bobrownikach.

Rozporządzenie nr 28 Wojewody Lubelskiego z dnia 2 czerwca 1998 r. w sprawie obszarów chronionego krajobrazu wprowadza zapis, że tereny obszarów chronionego krajobrazu pozostają w wykorzystaniu gospodarczym, oraz że na tych terenach obowiązuje:

1. szczególna dbałość o estetykę krajobrazu,
2. szczególna dbałość o harmonię użytkowania gospodarczego z wartościami przyrodniczo-krajobrazowymi,
3. wymóg zachowania przestrzennej zwartości oraz przestrzennych powiązań pomiędzy obszarami

o wysokiej aktywności biologicznej.

Ponadto w/w dokument wprowadza zakaz lokalizowania na tych terenach inwestycji szczególnie szkodliwych dla środowiska, z wyjątkiem gazociągów, a także zobowiązuje do każdorazowego uzyskania opinii Dyrektora Zespołu Lubelskich Parków Krajobrazowych w sprawach:

1. lokalizowania inwestycji przemysłowych i usługowych mogący pogorszyć stan środowiska,
2. dokonywania zmian stosunków wodnych,
3. projektów zmian miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego,
4. budowania lub rozbudowy obiektów istotnie zmniejszających walory przyrodnicze i krajobrazowe,
5. lokalizowania kopalni surowców mineralnych.

Według danych Urzędu Miejskiego w Rykach oraz dokonanej wizji terenowej na terenie gminy ustanowiono dwadzieścia pięć pomników przyrody w następujących miejscowościach: **Zalesie** (Nr 1 – Dąb szypułkowy, Nr 2 – Modrzew europejski, Nr 3 – Dąb szypułkowy, Nr 4 – Dąb szypułkowy, Nr 5 – Dąb szypułkowy, Nr 6 – Dąb szypułkowy, Nr 15 – Modrzew europejski „Tadeusz”, Nr 16 – Modrzew europejski „Mikołaj”, Nr 17 – Modrzew europejski „Józef”, Nr 18 – Modrzew europejski „Franciszek”,

Nr 19 – Dąb szypułkowy „Seweryn”), **Rososz** (Nr 7 – Wiąz Górski, Nr 20 – Świerk pospolity „Jan”), **Karczmiska** (Nr 8 – Dąb szypułkowy), **Brusów** (Nr 9 – Lipa drobnolistna, Nr 10 – Lipa drobnolistna, Nr 21 – Świerk pospolity „Feliks”), **Stara Dąbia** (Nr 11 – Dąb szypułkowy „Stanisław”), **Krasnoglina** (Nr 12 – Świerk pospolity), **Ryki** (Nr 13 – Dąb szypułkowy „Wolności”, Nr 14 – Dąb szypułkowy „Jan”, Nr 22 – Modrzew europejski „Marian”, Nr 23 – Dąb szypułkowy „Stanisław”, Nr 24 – Dąb szypułkowy „Józek”), **Zalesie- Kolonia** (Nr 25 – Dąb szypułkowy „Bronisław”).

Na obszarze gminy nie ma obecnie obszarów objętych ochroną rezerwatową.

Na mapie pt. *Przyrodnicze obszary chronione i proponowane do ochrony* (zamieszczonej w *Studium uwarunkowań i kierunków...*, 2007) widnieją następujące obiekty proponowane do objęcia ochroną prawną:

- otoczenie lewego dopływu Zalesianki w miejscowościach Brusów i Oszczywik wraz pozostałościami parku podworskiego - jako **zespół przyrodniczo-krajobrazowy „Brusów”**;
- kompleks stawów we wschodniej i południowej części miasta – jako **zespół przyrodniczo-krajobrazowy „Stawy Ryckie”**;
- staw *Okręglika* oraz stawy *Buksa* i *Boguszew* wraz ze strefą brzegową leżące w obrębie proponowanego zespołu przyrodniczo-krajobrazowego „Stawy Ryckie” – jako **użytki ekologiczne**;
- śródleśne torfowiska w okolicach miejscowości Nowiny-Rososz – jako **użytek ekologiczny**;
-

Potencjał miasta i gminy Ryki tkwi w licznych zabytkach, zbiornikach wodnych, występowaniu terenów o wysokich walorach przyrodniczych. Istnieją więc możliwości organizowania turystyki jeździeckiej, rekreacyjnej, pieszej, rowerowej, a także rekreacji wędkarskiej, czy myśliwskiej.

Na terenie powiatu ryckiego wyznaczone są szlaki turystyczne, wzbogacające ofertę turystyczną regionu :

- **Szlak Nadwiślański** (niebieski) Dęblin - Gołąb - Puławy -Kazimierz Dolny - Józefów - Annapol. Szlak przebiega przez najatrakcyjniejsze pod względem przyrodniczym, krajobrazowym, a także zabytkowym tereny lubelszczyzny.
- **Szlak im. gen. bryg. Franciszka Kleeberga** (zielony) Dęblin - Bobrowniki - Ułęż - Sobieszyn - Wola Głuchowska - Charlejów - Białobrzegi - Kock. Szlak przebiega przez obszary związane z walkami SGO "Polesie", atrakcyjne historycznie i bogate w zabytki. - **Szlak czerwony** - prowadzi w kierunku północnym z Dębina do Wilgi przez Podzamcze koło Maciejowic. Długość szlaku 60 km. Odcinek Dęblin - Maciejowice 32 km. Początek szlaku przy moście na rzece Wiśle.
- **Szlak zielony "Pułkownika Dionizego Czachowskiego"** - wiedzie na zachód przez most na rzece Wiśle do Zwolenia przez Sieciechów, Garbatkę. Jest on przedłużeniem szlaku zielonego "Generała Franciszka Kleeberga". Długość szlaku 55 km. Odcinek Dęblin - Garbatka 22 km.
- **Szlak żółty spacerowy** - prowadzi wokół Dębina. Początek szlaku jest przy przystanku PKS Rynek, naprzeciwko Ratusza Miejskiego. Trasa o długości 12 km.

- **Szlak kajakowy Wieprzem z Kocka do Dęblina** - jest niezwykle malowniczy. Na tym odcinku rzeka wije się licznymi zakolami. Długość spływu ok. 50 km. Najwytrwalsi kajakarze płyną także pod prąd najczęściej do Bobrownik, pokonując odcinek 8 km.

- **Szlak kajakowy Wisłą z Kazimierza Dolnego do Dęblina** - jest równie piękny. Rzeka jest tu jeszcze nie do końca uregulowana, co nadaje spływowi uroku. Długość spływu około 32 km.

- **Szlak wodny Wisłą z Dęblina do Kazimierza Dolnego** - można pokonać w ciągu dwóch dni także łodzią żaglową. Wymaga to jednak sprzyjających wiatrów i odpowiedniego stanu rzeki.

Władze gminy wspierają działalność turystyczną skierowaną na obsługę ruchu turystycznego oraz starają się rozwinąć codzienną i weekendową obsługą rekreacyjną w zespole stawów oraz atrakcyjnych terenów miasta i gminy w połączeniu, z rozwojem i wykorzystaniem krajoznawczych i rekreacyjnych możliwości całego powiatu.

5.2 Hydrografia

Gmina Ryki położona jest w obrębie hydrologicznego regionu Południowej Niecki Mazowieckiej, sieć rzeczna na jej terenie jest dobrze rozwinięta. Przez północną część gminy przechodzi dział wodny dzielący zlewnie Wisły i Wieprza, który odwadnia 16% powierzchni gminy. Wieprz wpada do Wisły w okolicach Dęblina, ok. 3 km na zachód od granic gminy. Dopływem Wieprza jest przepływająca południkowo, przez centralną część obszaru rzeka Zalesianka. W jej zlewni zlokalizowane są stawy hodowlane.

Zalesianka odwadnia 60% obszaru gminy.

Bezpośrednim dopływem Wisły jest przepływająca przy północnej granicy rzeka Okrzejka, w dolinie której występują liczne obszary bagienne i podmokłe. Powierzchnia zlewni tej rzeki obejmuje 12% powierzchni gminy.

Pozostałymi ciekami wodnymi odwadniającymi teren gminy są: cieki będące dopływami rzeki Świnki, zlokalizowane we wschodniej części gminy i odwadniające 10% jej powierzchni oraz zlewnia rzeki Irenka płynącej w południowo – zachodniej części gminy i odwadniającej ok. 1,2% powierzchni.

W gminie Ryki jest duża ilość stojących zbiorników wodnych, głównie stawów hodowlanych zlokalizowanych w zlewni rzeki Zalesianki.

Najwięcej stawów jest w południowej i wschodniej części miasta.

Rzeki gminy zasilane są głównie przez bezpośrednie opady i roztopy pokrywy śnieżnej oraz poprzez zasilanie z wód podziemnych (gruntowych). Zasilanie powierzchniowe i gruntowe pozostaje w równowadze.

Wody powierzchniowe na terenie gminy Ryki są niskiej jakości, co jest spowodowane przekroczeniem jednego ze wskaźników mikrobiologicznych lub fizykochemicznych. Ze względu na stopień zanieczyszczenia większość rzek w Gminie uznana została za pozaklasowe, głównie Wieprz, Zalesianka i Irenka.

Problemami wpływającymi na jakość wód Gminy są:

- niedostateczne skanalizowanie miasta i gminy,
- spływy powierzchniowe z terenów rolniczych,
- dzikie, niedozwolone wysypiska śmieci,
- zły stan techniczny zbiorników bezodpływowych do gromadzenia nieczystości płynnych.

Na terenie Gminy Ryki występują korzystne warunki występowania wód podziemnych. Głębokość występowania wód uwarunkowana jest podłożem – najbliższej powierzchni są wodonośne pokłady występujące w utworach czwartorzędowych, głównie w dolinach rzecznych. Największy zbiornik wód podziemnych występuje w dolinie Wieprza.

Jest to obszar wysokiej ochrony (OWO), poziom tych wód jest zmienny i ściśle związany ze stanem wód w rzekach, najczęściej głębokość jest płytsza niż 1 m ppt. Wodonośne utwory czwartorzędowe to głównie piaski, żwirki i mułki. Miąższość dochodzi do 60 metrów. Wydajność warstw wodonośnych wynosi średnio 10 – 70 m³/h. Duża część powierzchni gminy znajduje się na obszarze triasowego zbiornika GZWP-215 (T_r) v, o ośrodku szczelinowo – porowym – utwory oligoceńsko – mioceńskie, wody pobierane są na głębokości 30 – 60 m.

Wydobyciem wód zajmuje się Przedsiębiorstwo Gospodarki Komunalnej i Mieszkaniowej w Rykach. Wody te, choć są wysokiej klasy, zawierają wiele żelaza, dlatego też poddawane są procesom uzdatnienia.

Niską jakość mają zasoby wód czwartorzędowych, co związane jest z płytkim zaleganiem warstw wodonośnych i brakiem warstwy izolującej. W wodach tych jest podwyższony poziom amoniaku, chlorków, siarczanów i związków azotu.

Zły stan bakteriologiczny wód związany jest ze wspomnianym już niedostatecznym skanalizowaniem gminy, odprowadzaniem nieczystości bezpośrednio do ziemi, z nieszczelnymi zbiornikami szamb. Spotykane jest również zjawisko nielegalnego odprowadzania zanieczyszczeń bezpośrednio do gruntu. Wody płytkie, przygruntowe mogą być jedynie stosowane do celów gospodarczych.

Jakość wód trzeciorzędowych została pogorszona przez związki żelaza oraz manganu, zanieczyszczenia te są pochodzenia naturalnego. Duża mętność wód oraz zawartość w/w związków rodzą potrzebę uzdatniania tych wód do celów spożywczych.

Reasumując, by poprawiać jakość wód w Gminie Ryki należy skanalizować teren miasta i gminy, zlikwidować i zapobiegać powstawaniu dzikich wysypisk śmieci.

5.3 Powietrze

Czystość powietrza to jeden z elementów, który decyduje o funkcjonowaniu środowiska naturalnego oraz warunkach i jakości życia ludzi. O stanie czystości powietrza decyduje emisja przemysłowa, transportowa oraz niska.

W gminie Ryki głównym źródłem emisji zanieczyszczeń do powietrza jest emisja niska oraz emisja antropogeniczna, wynikająca z działalności człowieka.

Naturalne procesy zachodzące w przyrodzie (emisja naturalna) mają znaczenie marginalne i w niewielkim stopniu oddziałują na jakość powietrza.

Emisja antropogeniczna obejmuje emisję z zakładów przemysłowych i energetycznych, emisję niską z gospodarki komunalnej (kotłownie, indywidualne paleniska domowe i prywatne zakłady) oraz emisję komunikacyjną.

Ze względu na ilości emitowanych zanieczyszczeń, szacuje się, że w gminie Ryki emisja antropogeniczna jest jednym z zagrożeń dla warunków życia i zdrowia człowieka oraz środowiska. Dla terenów wiejskich jej uciążliwość wynika głównie z rozproszenia źródeł emisji (emisja niska z palenisk domowych).

Ze względu na koncentrację ośrodków przemysłowych w terenach miejskich obszary te są w największym stopniu narażone na skutki emisji antropogenicznej (przemysłowej, niskiej i komunikacyjnej).

Emisja przemysłowa

Gmina Ryki jest słabo uprzemysłowiona. Większe zakłady przemysłowe znajdują się w obrębie miasta Ryki. Głównymi emitarami są przeważnie zakłady energetyki ciepłej.

Główne źródła emisji zanieczyszczeń przemysłowych w Gminie Ryki to:

- Spółdzielnia Mleczarska,
- Polski Ogród S.A.

Tabela 13

Wytwórcy emisji przemysłowej na terenie gminy Ryki(wg ankiet)

Podmiot gospodarczy	Wielkość emisji [Mg/rok]
Polski Ogród S.A. - Zakład Przetwórstwa Owocowo-Warzywnego w Rykach ul. Przemysłowa 12	18052
Spółdzielnia Mleczarska Ryki	5187,35
Gminna Spółdzielnia "SAMOPOMOC CHŁOPSKA" Ryki ul. Szkolna 1	346,99
Spółdzielnia Transportu i Usług Ryki ul. Przemysłowa 3	107
Przedsiębiorstwo Gospodarki Komunalnej i Mieszkaniowej Ryki ul. Słowackiego 5	75
ERMET Spółdzielczy Zakład Techniczno-Handlowy Ryki ul. Żytnia 24	47
P.P.H.U. Sławomir Kisiel Ryki ul. Okopowa 51	25,12 (+12973 m ³ gazu ziemnego)
Firma Prodykcyjno-Handlowa "LUKS" Ryki ul. Przemysłowa 1	21,57 (+16385 m ³ gazu ziemnego)

Emisja niska

Emisja niska obejmuje emisję ze źródeł niezorganizowanych, do których zalicza się głównie paleniska domowe, małe kotłownie, warsztaty rzemieślnicze i rolnicze. Wielkość tej emisji jest trudna do oszacowania: wynosi od kilku do kilkunastu procent na terenach o rozwiniętej sieci ciepłowniczej do kilkudziesięciu procent na obszarach, których nie obejmują centralne systemy ciepłownicze, zwłaszcza na obszarach wiejskich.

Wielkość emisji niskiej pozostaje w pewnej relacji do stopnia zgazyfikowania danego terenu.

Emisja komunikacyjna

Obok energetyki do największych źródeł zanieczyszczeń powietrza zaliczana jest komunikacja.

W wyniku spalania paliw w silnikach samochodowych do atmosfery przedostają się zanieczyszczenia gazowe: tlenki azotu, tlenek węgla, dwutlenek węgla i węglowodory (szczególnie benzen) oraz pyły zawierające m.in. związki ołowiu, kadmu, niklu i miedzi.

W Polsce emisja gazów ze źródeł mobilnych wynosi ponad 28% ogólnej emisji tlenku węgla, 42% emisji tlenku azotu i 28% niemetanowych związków organicznych. W powiecie ryckim nie prowadzono dotychczas szczegółowych badań związanych z określeniem udziału emisji pochodzącej z ruchu samochodowego w całkowitym zanieczyszczeniu powietrza. Generalnie oddziaływanie ruchu samochodowego na środowisko ma tendencje rosnące. W ostatnich latach nastąpił dynamiczny wzrost liczby samochodów poruszających się na drogach. Przez teren gminy Ryki przebiega główna linia tranzytowa do granicy państwa, można więc wnioskować, że emisja ta w kolejnych latach będzie przybierać na znaczeniu i stanowić będzie coraz większe zagrożenie dla terenów sąsiedztwa dróg. Ze względu na brak pomiarów stężeń w sąsiedztwie dróg na terenie gminy nie można sformułować wniosku, co do zagrożenia obszaru gminy emisją komunikacyjną

Sieć gazowa

Zaopatrzenie w gaz gminy Ryki opiera się o gazociąg wysokiego ciśnienia Wronów-Gończyca (Ø 500 mm, ciśnienie 64 MPa), przebiegający z południa na północ - równolegle do szosy Lublin-Warszawa.

Tabela 14 Stan infrastruktury oraz wielkość zużycia gazu w gminie Ryki (stan na 31.12.2006; GUS, 2007)

Wyszczególnienie	Sieć gazowa czynna rozdzielcza w km	Połączenia prowadzące do budynków mieszkalnych	Odbiorcy gazu sieciowego w tys	Zużycia gazu sieciowego w gospodarstwach domowych	
				w hm ³	na 1 mieszkańca w m ³
Gmina Ryki	210,8	3772	6,9	6,3	106,6

Gazociąg ten posiada:

- odgałęzienie przy szosie Moszczanka -Dęblin na 23 300 km - z którego poprowadzony jest gazociąg w/c Ø 100 mm, ciśnienie 64 MPa, wzdłuż szosy Moszczanka -Dęblin; Odgałęzienie to zakończone jest stacją redukcyjno - pomiarową I - go stopnia o wydajności $Q = 3000 \text{ Nm}^3/\text{godz}$. usytuowaną przy drodze Dęblin - Kleszczówka, ze stacji tej poprowadzono gazociąg śr/c zasilający miasto Dęblin
- za linią kolejową Dęblin - Łuków przy ul. Słowackiego odgałęzienie o Ø 50 mm i ciśnieniu 64 MPa zakończone stacją redukcyjno - pomiarową o $Q=1500 \text{ Nm}^3/\text{godz}$, która jest źródłem gazu dla przemysłowej dzielnicy Julin i południowej części miasta
- przy szosie Ryki - Stężycza (ul. Swatowska) na 28 310 km odgałęzienie o Ø 100 mm i ciśnieniu 64 MPa - zakończone stacją redukcyjno - pomiarową I - go stopnia o $Q=3000 \text{ Nm}^3/\text{godz}$, które jest źródłem gazu dla miasta.

Gazociąg wysokoprężny o Ø 500 mm na terenie miasta ma długość około 6,5 km. Przebieg linii gazociągowych wysokiego ciśnienia i średniego ciśnienia oraz lokalizacje stacji redukcyjno-pomiarowych w mieście zamieszczono na schemacie na sąsiedniej stronie.

Zaopatrzenie w ciepło mieszkańców miasta Ryki prowadzone jest z kotłowni osiedlowych oraz z indywidualnych palenisk domowych. Największe znaczenie odgrywają kotłownie Spółdzielni Mieszkaniowej, które dostarczają ciepło do następujących odbiorców:

W mieście znajdują się kotłownie pracujące dla pokrycia potrzeb cieplnych zakładów przemysłowych oraz większych obiektów użyteczności publicznej: szpitala, szkolnictwa i gastronomii.

Na terenie gminy Ryki zaopatrzenie w ciepło odbywa się także z własnych źródeł tj. z kotłowni wbudowanych. Brak jest większych zakładów przemysłowych i innych obiektów posiadających własne kotłownie o dużych mocach, które mogłyby znacznie wpływać na stan czystości powietrza atmosferycznego. W poszczególnych kotłowniach na terenie gminy nastąpiła stopniowa zamiana paliwa węglowego na olejowe lub gazowe (Urząd Miejski, Spółdzielnia Mleczarska, Zespół Szkół Ogólnokształcących Nr 1 i Nr 2, Szkoła Podstawowa w Starej Dąbi, Starostwo Powiatowe, Zespół Szkół Zawodowych im. Wł. Korzyka, Zespół Szkół Zawodowych Nr 2 im.L. Wyczółkowskiego)¹⁰

---

¹⁰ Program ochrony środowiska dla Gminy Ryki na lata 2004 - 2011

5.4. Gleby

Pokrywę glebową kształtują wszystkie elementy środowiska geograficznego: litosfera, hydrosfera, atmosfera, biosfera. Decydującym elementem kształtującym glebę jest charakter i skład chemiczny zwietrzliny w skale macierzystej.

Równie istotne są warunki klimatyczne, stosunki wodne oraz porastająca teren roślinność.

Na terenie gminy głównymi czynnikami kształtującymi pokrywę glebową są osady polodowcowe: glina, piaski oraz osady aluwialne w dolinach. W północnej i centralnej części przeważają gleby pseudobielicowe piaszkowe, utworzone z lekkich i mocnych piasków gliniastych.

W południowej i środkowo – zachodniej części gminy występują gleby bielicowe, rdzawe, brunatne kwaśne, gleby brunatne wylugowane i kwaśne, powstałe z pyłów zwykłych.

Gleby aluwialne: mady lekkie, średnie i ciężkie występują w dolinie Wieprza. W północnej i środkowej części gminy spotykane są również niewielkie obszary gleb czarnych, powstałych w zagłębieniach śródmorenowych. W okolicach Sierskowoli, Krukówki, Oszczywilka występują gleby murszowo – mineralne, mułowo – torfowe, murszowo – torfowe i torfowe.

Gleby antropogenicznie przekształcone znajdują się na terenie miasta.

5.5 Surowce mineralne

Gmina Ryki jest uboga w surowce mineralne. Pospolicie występują surowce budowlane, związane z osadami rzecznyymi i polodowcowymi: piaski, żwiry, gliny, pospółka. Na terenie gminy jest jedno eksploatowane wyrobisko surowców o powierzchni 18 670 m². W kopalni wydobywany jest żwir i pospółka.

Zgodnie z danymi z Projektu Programu Ochrony Środowiska, 2003 zasoby geologiczne oceniane są na 149 591 ton.

Surowce często wydobywane są nielegalnie, bez dokumentacji geologicznej i pozwolenia, zaspakajane są w ten sposób lokalne potrzeby w dziedzinie budownictwa i drogownictwa.

W/w wyrobiska zlokalizowane są w Owni, Zalesiu, Rososzy, Oszczywilku, Brusowie, Ogonowie, Janiszach, Chrustnem, Stawach, Wymysłowie, Swatach. Część z nich nie jest już eksploatowana, jednak na ich terenie powstają nielegalne wysypiska śmieci.

Planowana jest eksploatacja trzech złóż w Chrustnem, Lasoniu (piasku) i w Dąbi Starej (gliny). W związku z tym przygotowana jest dokumentacja geologiczna.

5.6. Lasy

Miasto i Gmina Ryki są zalesione w 16,7 %, gospodarka leśna nie jest dobrze rozwinięta, głównie ze względu na duży stopień lasów prywatnych, o niewielkich powierzchniach. Struktura taka umożliwia niekontrolowany wyręb drzew. Najczęściej występują monokultury sosnowe, brzoźowe, dębowe. Drzewa te łatwo się adoptują i szybko rosną. System zalesień na terenie gminy jest dobrze rozwinięty, najczęściej wykorzystywane są do tego celu gleby o niewielkiej przydatności rolniczej oraz na obszarach projektowanych granic polno – leśnych.

Grunty leśne zajmują powierzchnię 2717 ha, w mieście 185 ha (dane GUS 2006)., większość lasów należy do osób fizycznych, niewielka ilość lasów pozostaje w posiadaniu wspólnot gruntowych.

Szata roślinna w dużym stopniu uległa przekształceniu. Większość siedlisk leśnych stanowią bory i bory mieszane (w formie zniekształconej) w postaci drzewostanów sosnowych. W północno – wschodniej części gminy rośnie rzadko występujący w tym regionie grąd niski.

Zbiorowiska leśne na terenie gminy :

- łągi, występują w dolinie Wieprza, Zalesiu, Rykach. W Oszczywilku i Ogonowie występują niewielkie fragmenty łągu tworzące wąskie pasy w bezpośrednim sąsiedztwie cieków,
- olsy: w okolicach Kleszczówki i Sędowic rosną łąkowiska z wierzbą szarą i pięciopęcikową (*Salicetum pentandro – cinereae*) oraz fragmenty olsu porzeczkowego (*Ribo – nigri Alnetum*),
- świetliste dąbrowy rosną na krawędzi doliny Wieprza między Kleszczówką a Wymysłowem. Występowanie pięciornika białego nadaje cechy coraz radszego w Polsce zespołu *Potentilo albae – Quercetum*,
- grądy rosnące w okolicach Chudowa, Karczmisk, Bursowa, Lasocina. Na wschód od Chudowa rośnie rzadka na Lubelszczyźnie odmiana grądu niskiego *Tilio – Carpinetum stachyetosum silvaticae*,
- bory – porastają największą powierzchnię lasów gminy. We wschodniej i południowej części gminy rośnie bór mieszany dębowo – sosnowy *Querco roboris-Pinetum*. Mniej wilgotne grunty porastają: bór suchy *Cladonio – Pinetum*, bór świeży *Leucobryo – Pinetum*, bór wilgotny *Molinio – Pinetum*.

5.7 Korytarze ekologiczne, doliny rzeczne

W koncepcji krajowej sieci ekologicznej Econet - Polska (Liro red., 1998) ujściowy odcinek Wieprza stanowi korytarz ekologiczny o znaczeniu krajowym („Dolnego Wieprza”, symbol 46k). Przylegająca do opisywanego obszaru „Dolina Środkowej Wisły” (symbol 23M) jest obszarem węzłowym o znaczeniu międzynarodowym. Ponadto dolina Zalesianki wraz z jej dopływami i ciągami stawów stanowią ciągi ekologiczne o znaczeniu lokalnym, łączące kompleksy leśne (będące obszarami węzłowymi) i w ten sposób tworzące lokalną sieć ekologiczną. Na obszarze gminy Ryki nie ma obszarów proponowanych do włączenia w europejską sieć ekologiczną NATURA 2000.

5.8. Zieleń miejska

Park miejski w Rykach (w obrębie dworu klasycystycznego) posiada dobrze zachowaną kompozycję przestrzenną. Charakteryzuje się silnie przekształconym, młodym drzewostanem - nasadzenia powojenne – i brakiem większej ilości starych drzew. Wzdłuż kilku ważniejszych ulic istnieją nasadzenia niskopiennych drzew – klonów.

5.9. Flora i fauna

FLORA

Na obszarze Gminy Ryki zbiorowiskami klimaksowymi (tzn. takimi, które są końcowym etapem naturalnej sukcesji na danym obszarze) są na uboższych siedliskach zbiorowiska borowe, a w miejscach żyzniejszych świetlista dąbrowa. Zbiorowiskami azonalnymi (tzn. takimi, które nie są związane z określoną strefą klimatyczno-roślinną, mogącymi występować w różnych strefach na właściwych sobie, często skrajnych siedliskach) są porastające doliny rzek i potoków lasy łąkowe oraz występujące najczęściej w obniżeniach terenu o utrudnionym odpływie i wysokim poziomie wód gruntowych lasy olszowe.

Zbiorowiska o charakterze naturalnym są silnie zniszczone i zachowane tylko na bardzo ograniczonej przestrzeni, a ich skład często znacznie odbiega od pierwotnego. Zachowały się one na siedliskach najmniej korzystnych z punktu widzenia działalności człowieka. W związku z antropogenicznymi przekształceniami krajobrazu większość zbiorowisk naturalnych uległa zniszczeniu (często poprzez meliorację - pojmowaną niewłaściwie jako tylko i wyłącznie osuszanie terenu), a ich miejsce zajęły zbiorowiska wtórne (synantropijne na polach i uprawach okopowych oraz na siedliskach ruderalnych w mieście).

Przestrzennie duże znaczenie mają także zbiorowiska półnaturalne (łąki i pastwiska, a także część zbiorowisk leśnych), które utrzymują się głównie dzięki zabiegom gospodarczym.

FAUNA

Na podstawie informacji literaturowych i pochodzących od myśliwych stwierdzono występowanie częstych na niżu gatunków takich jak: jeź wschodni, kret, chomik, zając szarak, lis, sarna, jeleń, kuny: domowa i leśna, łoś. Najcenniejszą grupą ssaków są nietoperze, które zaobserwowano, m.in. w Ogonowie.

Obserwacje ornitologiczne wykazują występowanie na terenie gminy rzadkich i zagrożonych gatunków ptaków m.in.: bąka, błotniaka stawowego, krogulca, słonki, turkawki, zimorodka, dudka, dzięcioła zielonosiwego, białorzutki, świstunki zielonawej, raniuszka, dzierzby gąsiorka, kruka, dziwonii.

Na terenie gminy stwierdzono występowanie następujących gatunków płazów: traszki zwyczajnej, rzekotki drzewnej, ropuchy szarej i zielonej, żaby trawnej, śmieszki i jeziorkowej.

Wody stojące i płynące są miejscem występowania kilkunastu gatunków ryb, m.in.: szczupaka, płoci, karasia, okonia, jazgarza, kiełbia, leszcza, słonecznicy, piskorza.

Z obszaru Gminy Ryki wyodrębniono te obszary, które potencjalnie mogą stanowić najwartościowsze miejsca rozrodu, żerowania i migracji zwierząt. Zaliczono do nich:

- dolinę Wieprza: korytarz ekologiczny o znaczeniu krajowym, charakteryzuje się największym bogactwem i różnorodnością gatunkową, odnotowano występowanie, m.in.: dziwonii, zimorodka, dudka, krwawodzioba oraz zaobserwowano największe w gminie zagęszczenie gniazd bociana białego,
- kompleks stawów na wschodzie i południu miasta Ryki: stwierdzono gniazdowanie, m.in. bąka, błotniaka stawowego, krakwy, czterech gatunków perkozów. Żeruje tu liczna kolonia mewy śmieszki.

Jest to miejsce odpoczynku i żerowania wielu wędrujących gatunków ptaków, tereny leśne, a zwłaszcza fragmenty najstarsze i najwilgotniejsze w południowej części gminy, stanowią ostoję dla wielu gatunków zwierząt, w tym dla dużych ssaków kopytnych: łośia, jelenia, sarny i dzika; rzadkim gatunkiem zasiedlającym skraje lasu jest dudek oraz dzięcioł zielony.

Duże znaczenie dla wielu gatunków zwierząt, szczególnie dla najbardziej obecnie zagrożonych płazów, mają niewielkie zbiorniki wodne, zwłaszcza położone w bliskim sąsiedztwie zadrzewień czy zakrzewień w północnej i centralnej części gminy.

5.10. Krajobraz

Ciekawym elementem krajobrazu jest krawędź doliny Wieprza, najlepiej zachowana w okolicy „Wymysłowa” oraz krawędź doliny dopływu Zalesianki w Brusowie. Krajobraz urozmaicają wzgórza kemowe w okolicy Swat, spiętrzona do wysokości 15 m morena czołowa na północ od Sierskowoli i kompleksy wydm w południowej części gminy. Interesująca jest również dolina Wieprza z meandrującą rzeką i starorzeczami w różnej fazie rozwoju.

Szata roślinna została na tym terenie w dużym stopniu przekształcona przez człowieka. Większość siedlisk leśnych stanowią bory i bory mieszane, często w formie zniekształconej, w postaci drzewostanów czysto sosnowych. Wśród grądów porastających północno-wschodnią część gminy na uwagę zasługuje płat rzadko występującego w tym regionie grodu niskiego. Typowe siedliska łąkowe zostały przekształcone w użytki zielone, olsy zachowały się jedynie na niewielkich obszarach w okolicach Kleszczówki i Sędowic.

VI. Walory turystyczne i rekreacyjne

6.1. Dziedzictwo architektoniczno – archeologiczne

Początki osadnictwa w gminie Ryki sięgają okresu wczesnego średniowiecza. Pierwsza wzmianka historyczna dotyczy wsi Bobrowniki. W 1485 roku uzyskały prawo miejskie, potwierdzone w 1560 r., w tym czasie powstał kościół i parafia. Pożary w XVI i XVII w. zniszczyły miasto.

W II połowie XIX wieku mimo prób uprzemysłowienia miasto podupadało i w 1869 r. utraciło prawa miejskie. W zachowanym układzie zachował się jedynie przebudowany w XVII w. późnorenesansowy kościół parafialny.

Pierwsza wzmianka historyczna dotycząca Ryk pochodzi z 1442 roku (parafia i kościół drewniany p.w. św. Stanisława).

Od połowy XVI w. Ryki występują jako wieś królewska „Villa Ryky” zajmująca 38 łanów, zamieszkała przez 140 mieszkańców („kmienci -77 i karczmarzy -20”), ze stawami (3) i młynami (2) na rzece Zalesiance. Ryki należały początkowo do starostwa radomskiego, a od końca XVI w. – do starostwa stężyckiego. Od połowy XVII wieku Ryki stały się siedzibą starostwa niegrodowego. Od 1782 roku Ryki uważane są za miasto. W 1825 liczące 1100 mieszkańców występuje jako wieś rządowa.

Okres XIX w. związany jest z budową drogi bitej z Warszawy do Lublina (1834r.), budową w sąsiedztwie twierdzy Iwanogrodzkiej (od 1842r.) oraz linii kolejowej Warszawa – Lublin (1865r.) i Dęblin – Łuków (1876r.). W 1834r. w Rykach znajdowało się 137 budynków (w tym zespół zabudowań dworskich, browar, gorzelnia, młyny). W połowie XIX wieku powstało gospodarstwo rybne na 31 stawach, 4 młyny i tartak. Ludność Ryk wzrosła z 1179 osób w 1862 r. do 1616 osób w 1897 r., do 2259 osób w 1910 r., do 3530 w 1921 r. Mimo wielkiego pożaru w 1925 roku (spłonęło 247 budynków) w 1939 r. Ryki w Rykach mieszkało 4500 mieszkańców.

W 1956 roku utworzono powiat rycki należący do województwa warszawskiego, a w roku następnym Rykom nadano prawa miasta. W roku 1961 obejmując powierzchnię 35,07 km² miasto liczyło 5092 mieszkańców. W latach 1960-70 rozwój przemysłu (ZPOW „Hortex” –1976 r.), wielorodzinnego budownictwa mieszkaniowego, obiektów użyteczności publicznej (m.in. liczne placówki oświaty, szpital rejonowy, placówki handlowo-gastronomiczne, Bank Spółdzielczy). Od 1975 roku miasto zostało siedzibą gminy w województwie lubelskim. 1 stycznia 1999 roku Rykom przywrócono status stolicy powiatu w województwie lubelskim.

Atrakcyjne położenie gminy Ryki daje możliwość rozwoju przemysłu turystycznego, jak i specyficznych rodzajów rekreacji, takich jak turystyka jeździecka, piesza, rowerowa, wędkarstwo i myślistwo.

Atutami miasta są zabytki i miejsca pamięci. Ogółem na terenie gminy zarejestrowano 21 obiektów zabytkowych (z tego 8 w mieście Ryki) wpisanych do rejestru zabytków „A” Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Lublinie dnia 11 listopada 1998 r.

Na terenie gminy istnieje 79 obiektów (47 obiektów na terenie miasta) o wysokich wartościach historycznych i kulturowych, nie wpisanych do rejestru zabytków, a także 19 obiektów nie należących do żadnej z wyżej wymienionych kategorii, a stanowiących świadectwo historii, tradycji i pamięci.

Tabela nr 15 ¹¹Obiekty zabytkowe wpisane do rejestru zabytków „A” na terenie miasta Ryki według informacji Wojewódzkiego Konserwatora zabytków w Lublinie z dnia 17 listopada 1998r

Nr ewind. Obiektu	Obiekt	Nazwa obiektu	Wiek
821	zespół	Zespół kościelny	XIX
821	821 kościół	kościół parafia pod wezwaniem Najświętszego Zbawiciela w ZKK	I-XIX
821	dom	plebania w ZKK	I-XIX
821	cmentarz	cmentarz przykościelny w ZKK	I-XIX
896	zespół	zespół dworsko-parkowy	XVIII-XIX
896	dwór	dwór w ZDP	XIX
896	drzewostan	drzewostan park w ZDP	XIX
1006	cmentarz	cmentarz parafialny, tzw. 'Stary'	I-XIX

Tabela nr 16 Obiekty o wysokich wartościach historycznych i kulturowych, nie wpisane do rejestru

Nr ewid.	Obiekt	Nazwa obiektu	Lokalizacja	Wiek
11814	urbanistyka	Układ urbanistyczny Ryk		XVI-XIX
11815	kaplica	kapliczka przy parku dworskim	Warszawska	I-XIX
11816	kaplica	kapliczka z figurą Jezusa Frasobliwego	Poniatowskiego	II-XVIII
11817	budynek	Spichlerz	obok dworca PKS	I-XX
11818	budynek	dworzec		

¹¹ Dane ze Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Ryki, str. 14, 2007 r

mieszkalny I-XX	I-XX	kolejowy-dom mieszkalny I-XX	mieszkalny	I-XX
11819-35	kamienica Kamienice Poniatowski ego I-XX	kamienica Kamienice Poniatowski ego	Poniatowski	I-XX
11836	kamienica Kamienica	kamienica Kamienica	Kanałowa 1	I-XX
11837-40	Kamienica, dom	Kamienice i domy	Objazdowa	I-XX
11841-42	dom	Dom	Łąkowa	I-XX
11843	dom	Dom	Poniatowski 13/15	I-XX
11844	dom	Dom	Szkolna 4	I-XX
11845	dom	Dom	Wspólna 4	XIX/XX
11846-50	dom	Dom	Cicha	I-XX
11851-55	dom	Dom	Wylot	I-XX
11856	dwór	Dworek Warszawska 27/29 I-XX	11856 dwór Dworek Warszawska 27/29 I-XX	11856 dwór Dworek Warszawska 27/29 I-XX
11857	technika	Młyn	Młynarska	I-XX
11857	dom	dom młynarza	Młynarska/Łąkowa	I-XX
11858	technika	Kuźnia	Warszawska 8	I-XX
11859	cmentarz	cmentarz Parafialny nowy	Królewska	XIX/XX
11860	cmentarz	cmentarz Żydowski	Piaskowa	XIX/XX

Tabela 17 Obiekty proponowane do objęcia ochroną konserwatorską, stanowiące świadectwo historii, tradycji i pamięci:

Nazwa obiektu	Uwagi	Wiek
figura	figura Postawiona w 10 rocznicę Cudu nad Wisłą z napisem 'Boże błogosław Ojczyznę i dziatwę naszą'	I-XX
stawy	po r. 1836 J. Jezierski założył stawy hodowlane, było to jedno z największych gospodarstw w Królestwie	XIX
pomnik	Bojownikom o wolność Ojczyzny 11-11-1928 r.	I-XX
pomnik	Funkcjonariuszom MO, SB i ORMO poległym na ter. pow. ryckiego o utrwalanie władzy ludowej	1964r
pomnik	obelisk na 2 podst. zwieńczony orłem w koronie- Poległym w walce i pomordowanym AK i WiN 1939-56	1993r.
krzyż i tablica pamiątkowa pomnik odsłonięty w 200 rocznicę uchwalenia Konstytucji 3 Maja, z czerwonego piaskowca 1994r	Upamiętnia miejsce rozstrzelania 4 żołnierzy AK po procesie pokazowym 15-01-1947 r. w Domu Strażaka w Rykach	1991r
pomnik	odsłonięty w 200 rocznicę uchwalenia Konstytucji 3 Maja, z czerwonego piaskowca	1994r
pomnik	Znajdujący się przed budynkiem UM w Rykach poświęcony 'Mieszkańcom Ryk 1424-1957-1997'	1997r
krzyż przydrożny	Usytuowany bokiem do ul. Żytniej, w czworoboku starych lip	XIX/XX

cmentarz przykościelny	na miejscu dawnej świątyni, kamień upamiętniający St. Poniatońskiego, ojca króla i starostę ryckiego; pełni funkcję skweru	XVIII
kamienice	zabudowa przy ul. Poniatońskiego 25, 34, 78	I-XX
kamienica	zabudowa przy ul. Łukowskiej 3, 5, 10, 28, 30, 32, 34, 36	I-XX
dom murowany	zabudowa przy ul. Łukowskiej 25	I-XX
dom murowany	zabudowa przy ul. Wylot 6	I-XX
dom murowany	zabudowa przy ul. Cichej 8	I-XX
dom drewniany	zabudowa przy ul. Objazdowej 4	I-XX
dom drewniany	zabudowa przy ul. Poniatońskiego 60, 68, 70, 72	I-XX
kamienica	zabudowa przyrynkowa, ul. Rynek Stary 11-18, 24-28, 30-33, 35	I-XX
kapliczka	Eklektyczna z figurą NMP, przy ul. Poniatońskiego	I-XIX

Wizytówką Ryk jest Zespół Sakralny Kościoła p.w. Najświętszego Zbawiciela. Kościół, trójnawowy z transeptem, posiada dużą wartość zabytkową i architektoniczną. Zbudowany został w latach 1908-1914 w stylu neogotyckim. Prezbiterium zostało skierowane na południowy zachód, zamknięte trójbocznie. Wieża dwukondygnacyjna na planie kwadratu zwieńczona wysokim hełmem. Na skrzyżowaniu transeptu i nawy głównej ażurowa, ośmioboczna wieżyczka osłonięta smukłą iglicą. W kościele występują sklepienia kryształowe, rozpięte na łuku ostrym. Ołtarz główny zdobi cenny obraz Chrystusa na krzyżu pędzla Leona Wyczółkowskiego z 1915 r.

Teren wokół Parafii Najświętszego Zbawiciela wymaga licznych zabiegów rewitalizacyjnych, zwłaszcza zabytkowe alejki okalające Kościół oraz strefy zieleni wokół zabytku.

W centrum miasta znajduje się dwór klasycystyczny, zbudowany najprawdopodobniej jako rezydencja dla Stanisława Poniatowskiego w połowie XVII w.

Jest to obiekt parterowy, murowany z cegły, dziesięcioosiowy na planie prostokąta. Zdobiony szerokim portykiem o czterech kolumnach tokańskich, dźwigających belkowanie z szerokim fryzem zwieńczonym trójkątnym szczytem z okulusem. Zabytek otacza park, w którym króluje piękny, zabytkowy starodrzew. Losy pałacu związane są z rodziną Poniatowskich – seniorem rodu – Stanisławem, synami Kazimierzem i Andrzejem, rodziną Karasiów, Onufrym Kickim – przyjacielem króla Stanisława Poniatowskiego, hrabią Janem Jezierskim oraz rodziną Marchwickich. Obecnie pałac użytkowany jest przez Miejsko – Gminne Centrum Kultury, Ośrodek Kultury, Bibliotekę Publiczną, w związku z czym jest niezbędny do prowadzenia działalności kulturalno – oświatowej oraz popularyzacji dziedzictwa kulturowego regionu. W pałacu mieści się również Urząd Stanu Cywilnego. Zabytkowy dwór wymaga rewaloryzacji, dzięki której odzyska dawną świetność.

Dwór klasycystyczny w Rykach

Zabytkowy charakter ma cmentarz parafialny tzw. Stary, na którym pochowani są powstańcy styczniowi, dziadkowie i matka malarza Leona Wyczółkowskiego, zmarły w 1897 r. proboszcz rycki ks. Adolf Kurkowski i wielu innych zasłużonych dla Ryk i okolic. Nagrobki zmarłych mają wysokie walory artystyczne.

Układ urbanistyczny miasta Ryki, pochodzący z XVI-XIX wieku stanowi jeden z najciekawszych na tym terenie obiektów obszarowych o wysokich wartościach kulturowych. Pierwotnie stanowił go rynek o wymiarach 150x150 metrów, pomniejszony zabudową do 90x80 m. Wokół Rynku i przylegających uliczek koncentrowało się życie społeczno – ekonomiczne. Początkowa zabudowa Rynku była drewniana, jednak trwające pożary i wzrost zamożności mieszkańców przyczynił się do wzniesienia murowanych domów i murowanej Bożnicy z XIX wieku. Podczas II wojny światowej Niemcy zdemastowali synagogę, podobnie jak założony pod koniec XVIII wieku cmentarz żydowski. Znajdował się przy ulicy Piaskowej. Ostatni znany pochówek odbył się w 1945 roku. Na powierzchni 0,6 hektara nie zachował się żaden nagrobek. 6 nagrobków znajduje się w prywatnej kolekcji pana Dąbrowskiego przy ulicy Piaskowej. Najstarszy z nich pochodzi z 1870 roku. Nagrobki posiadają dekoracje i inskrypcje w języku hebrajskim. Kamienice przetrwały wojnę i obecnie wymagają rewitalizacji.

Na terenie miasta znajduje się również park położony pomiędzy ulicą Warszawską a ulicą Słowackiego.

Na terenach wiejskich dość dobrze zachował się stary drzewostan w dwóch parkach podworskich położonych w Zalesiu i Rososzy.

Krajobraz urozmaica krawędź doliny Wieprza, najlepiej zachowana w okolicy „Wymysłowa” oraz krawędź doliny dopływu Zalesianki w Brusowie.

Atrakcyjnym elementem gminy są stawy założone w XIX w. we wschodniej i południowej części miasta oraz stawy w Sierskowoli, Janiszach, Chrustnem, Swatach i Zalesiu.

VII. Użytkowanie gruntów i budynków.

Użytki rolne¹² w gospodarstwach rolnych na terenie Gminy Ryki zajmują 11265 ha, co stanowi 70% gruntów ogółem. W strukturze użytków rolnych grunty orne zajmują 9367 ha (83,15 % gruntów ogółem), łąki 897 ha (7,96%), pastwiska 712 ha (6,32%). Pozostałe grunty stanowiące zalesienia i nieużytki zajmują 2051 ha (18,26%).

W gminie Ryki znajduje się 3143 gospodarstw rolnych. Struktura poszczególnych gospodarstw zamieszczona jest w tabeli 18.

Tabela 18. Struktura gospodarstw w gminie Ryki.

	Powierzchnia w ha	Procentowy udział
do 2 ha	1024	33%
2--5 ha	1329	42%
5--10 ha	697	22%
pow. 10 ha	93	3%

Źródło: Program Ochrony Środowiska na lata 2004-2015.

Z danych Narodowego Spisu Powszechnego w mieście jest 6150 mieszkań; zasoby mieszkaniowe zamieszkałe liczą 23375 izb. Zgodnie z danymi GUS z 2006 roku w mieście Ryki jest 3303 mieszkań, 12601 izb. Do użytku oddano 22 mieszkania, 123 izby.

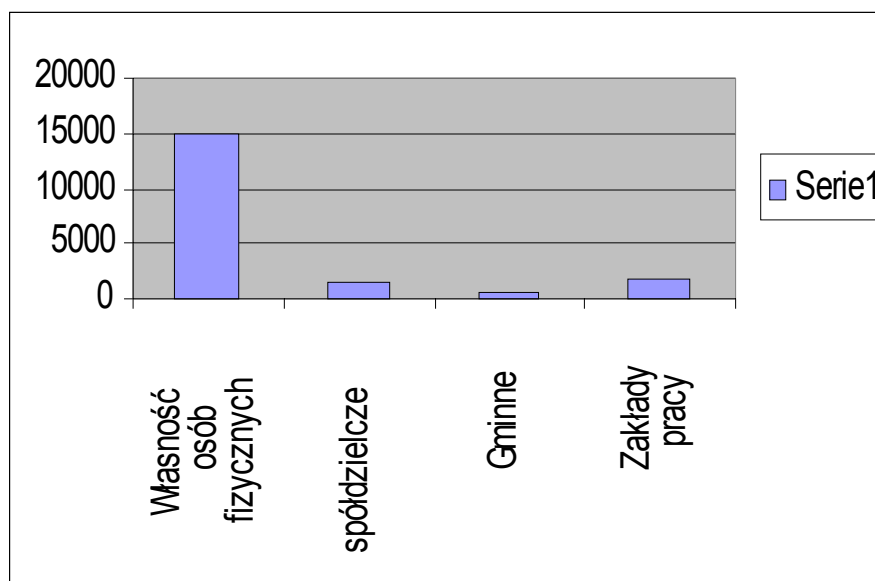
Substancja mieszkaniowa jest przestarzała, wiele budynków wymaga remontów. Należy pamiętać, że odpowiednie warunki mieszkaniowe stymulują wzrost poziomu życia, wpływają na wzrost mobilności społeczeństwa, jak również na atrakcyjność gminy, w tym atrakcyjność inwestowania.

Większość zasobów mieszkaniowych jest własnością osób fizycznych (14989), kolejną lokatę zajmują mieszkania należące do zakładów pracy (1802), w zasobie spółdzielni mieszkaniowej pozostaje 1548, gmina dysponuje 622 mieszkaniami,¹³.

¹² dane GUS za 2004 rok

¹³ Dane GUS, 2007

Rysunek 2. Mieszkania wg rodzaju podmiotów będących właścicielami mieszkań

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS z 2006r.

Na 1 osobę przypada 0,86 izby i 23,4 m² powierzchni użytkowej mieszkania. Pod względem powierzchni użytkowej mieszkania wielkości nie odbiegają od średniej wojewódzkiej.

Działania gminy w tej dziedzinie powinny skupić się na pracach remontowych komunalnych zasobów mieszkaniowych i wyznaczaniu terenów pod budownictwo mieszkaniowe. Należy mieć na uwadze stosowne zapisy w miejscowym planie przestrzennego zagospodarowania gminy. Istotne byłoby również wspieranie budownictwa społecznego, np. przez system ulg, pomoc prawną, uzbrojenie nowych terenów.

Ważnym zadaniem podjętym przez samorząd lokalny jest rewitalizacja części zasobów mieszkaniowych. Poprawi to warunki zamieszkania ludności, dodatkowo zwiększając atrakcyjność inwestycyjną i turystyczną.

W Gminie Ryki liczącej 21 544 mieszkańców, 1/5 społeczeństwa żyje poniżej minimum socjalnego. Najczęstszym powodem wystąpienia trudnej sytuacji życiowej jest bezrobocie. Ta część społeczeństwa wymaga nie tylko wsparcia finansowego i rzeczowego, ale również pomocy w postaci pracy socjalnej, pomocy psychologicznej, pedagogicznej, prawnej (informacje o przysługujących prawach, pomoc w redagowaniu różnego rodzaju pism, itp.).

Ponadto, aby zminimalizować skutki niedostatku w rodzinach posiadających dzieci powadzi się akcje dożywiania dzieci w szkołach i placówkach opiekuńczo - wychowawczych. Prowadzona jest również akcja wypoczynku zimowego i letniego dla dzieci z rodzin patologicznych.

Ze względu na ograniczone środki finansowe i niemożność zabezpieczenia minimum potrzeb mieszkańcom, przez cały rok prowadzone są zbiórki odzieży, różnego rodzaju sprzętów, żywności, w okresie Świąt Bożego Narodzenia prowadzona jest akcja „Pomóż dzieciom przetrwać zimę”. Dary pochodzące z tej akcji rozdziela się wśród najuboższych rodzin.

Tabela 19 przedstawia ilość osób i rodzin objętych pomocą społeczną w latach 2004 – 2007 :

		2004	2005	2006	I. półrocze 2007
1.	Liczba rodzin i osób objętych pomocą społeczną	1505	1450	1442	1080
2.	Praca socjalna	273	184	155	169
3.	Poradnictwo specjalistyczne	190	175	142	110
	Powody przyznania pomocy				
1.	Bezrobocie – liczba rodzin	572	551	532	360
2.	Ubóstwo – liczba rodzin	692	627	609	447
3.	Sieroctwo – liczba rodzin	4	1	1	1
4.	Potrzeba ochrony macierzyństwa – liczba rodzin	62	122	109	71
5.	Niepelnosprawność – liczba rodzin	285	271	291	210
6.	Długotrwała choroba – liczba rodzin	326	304	315	229
7.	Bezradność w sprawach opiekuńczo – wychowawczych – liczba rodzin	185	165	214	119
8.	Rodziny niepełne – liczba rodzin	42	37	57	28
9.	Rodziny wielodzietne – liczba rodzin	44	45	48	24
10.	Alkoholizm – liczba rodzin	163	168	171	133

Rozwiązywaniu problemów społecznych sprzyjają projekty rewitalizacyjne, które poprzez poprawę wizerunku miasta, wpływają na wzrost potencjału gospodarczego i poprawę warunków życia społeczności lokalnych.

VIII. Edukacja i wychowanie

Sieć placówek oświatowych na terenie gminy tworzą: jedenaście szkół podstawowych sześcioklasowych (Szkoła Podstawowa nr 1 i Nr 2 w Rykach, Szkoły podstawowe w: Leopoldowie, Bazanowie Starym, Bobrownikach, Moszczance, Rososzy, Dąbi Starej, Owni, Oszczywilku, Swatach), dziewięć oddziałów zerowych w szkołach podstawowych, Leopoldowie, Bazanowie Starym, Bobrownikach, Moszczance, Rososzy, Dąbi Starej, Owni, Oszczywilku, Swatach), cztery gimnazja (Gimnazjum Nr 1 i Nr 2 w Rykach, gimnazjum Nr 3 w Leopoldowie, Nr 4 w Bobrownikach) i siedem przedszkoli (Nr 1, 2, 5 w Rykach, Przedszkola w Bobrownikach, Rososzy, Starym Bazanowie, Oszczywilku).

W/w placówki zabezpieczają w pełni podstawowe potrzeby edukacyjno-oświatowe mieszkańców gminy, z wyłączeniem budynków szkół w Rykach – ZSO Nr 1, Leopoldowie i Rososzy.

ZSO nr 1 w Rykach nie posiada spełniającej normy sali gimnastycznej, podobnie Szkoła Podstawowa w Leopoldowie nie dysponuje salą gimnastyczną, w związku z powyższym by zapewnić wychowanie dzieci i młodzieży przez sport, upowszechnić zdrowy tryb życia i wyrównywać szanse edukacyjne niezbędna jest budowa sali gimnastycznej w ZSO Nr 1 w Rykach i w Szkole Podstawowej w Leopoldowie. Nie spełniający warunków i norm technicznych, bezpieczeństwa i sanitarnych, budynek Szkoły Podstawowej w Rososzy warunkuje potrzebę budowy nowego obiektu dydaktycznego.

Tabela nr 20 Liczba uczniów szkół podstawowych i gimnazjów u latach 2004 - 2007

Rok Szkolny	Liczba Uczniów	
	Szkoły Podstawowe	Gimnazja
2004/2005	1.643	1.086
2005/2006	1.567	1.082
2006/2007	1.556	1.013
2007/2008	1.485	944

W mieście Ryki funkcjonują trzy szkoły ponadgimnazjalne: Liceum Ogólnokształcące im. Marii Skłodowskiej – Curie, do którego uczęszcza 370 uczniów, Zespół Szkół Zawodowych Nr 1 im. Wł. Korzyka w Rykach kształcący 830 uczniów oraz Zespół Szkół Zawodowych Nr 2 w Rykach kształcący 722 uczniów. Profil szkół ponadgimnazjalnych wynika z potrzeb rynku pracy i jest do niego dostosowany. Ogółem do szkół ponadgimnazjalnych uczęszcza 1922 uczniów z terenu Miasta i Gminy Ryki.

Od 1997 roku działa w Rykach Wyższa Szkoła Umiejętności Pedagogicznych i Zarządzania. Uczelnia prowadzi 3 letnie studia licencjackie na wydziale pedagogicznym i studia podyplomowe. Dysponuje własnym dobrze wyposażonym w środki dydaktyczne, powierzchniowo i funkcjonalnie przystosowanym do prowadzenia zajęć dydaktycznych budynkiem o powierzchni użytkowej 3400 m².

IX. Kultura

Czytelnicze potrzeby mieszkańców Miasta i Gminy Ryki zabezpieacza Publiczna Biblioteka – oddział dla dorosłych w Rykach, dysponująca 22 316 woluminami i oddział dziecięcy biblioteki dysponujący 10 864 woluminami. Na terenie gminy funkcjonuje sześć filii bibliotecznych posiadających łącznie 48303 woluminów. Funkcjonują również dwa punkty biblioteczne oraz czternaście bibliotek przyszkolnych i jedna biblioteka parafialna.

Lokalną kulturę i tradycję promują zespoły amatorskiego ruchu artystycznego oraz koła zainteresowań działające na terenie miasta i gminy. Istotną rolę w promowaniu kultury, historii miasta i gminy oraz uwarzliwianiu na potrzeby drugiego człowieka odgrywa 15 stowarzyszeń, dwadzieścia cztery koła gospodyń wiejskich, koło pszczelarzy 16 oddziałów ochotniczej straży pożarnej.

Łącznie na terenie Miasta i Gminy Ryki działa 55 organizacji aktywnie upowszechniających kulturę, historię, tradycję i jedność lokalnej społeczności.

Na terenie miasta i gminy pracują świetlice środowiskowe – dwie świetlice w mieście Ryki i 23 w gminie.

Organizatorem i animatorem życia kulturalnego gminy, prowadzącym wiele działań mających na celu stworzenie jak najlepszych warunków do harmonijnego i wszechstronnego rozwoju mieszkańców poprzez ustawiczną edukację kulturalną jest Miejsko – Gminne Centrum Kultury. W tym celu przy MGCK działają koła zainteresowań, organizowane są różnego rodzaju wystawy, spotkania i happeningi.

Dzięki różnorodnej i bogatej ofercie programowej oraz ścisłej współpracy z organizacjami i stowarzyszeniami działającymi na terenie gminy, MGCK w dużym stopniu zaspakaja potrzeby kulturowe mieszkańców. Obok działalności programowej MGCK zajmuje się również upowszechnianiem i promowaniem kultury lokalnej, patronuje twórcom i zespołom z terenu gminy, prowadzi redakcję lokalnej gazety "Miesięcznik Rycki" oraz działalność wydawniczą.

Siedzibą MGCK jest dwór klasycystyczny z drugiej połowy XVII wieku. Zabytkowy budynek w którym prowadzona jest działalność kulturalna wymaga rewaloryzacji.

Istotną rolę w krzewieniu kultury odgrywa również kościół rzymskokatolicki pod wezwaniem Najświętszego Zbawiciela, przy którym działa chór, zespół wokalny "Niebieskie owieczki", Uczniowsko – Parafialny Klub Sportowy "Arka" Ryki oraz wolontariat.

X. Sport

Organizatorem i animatorem turniejów i zawodów sportowych, ściśle współpracującym z organizacjami, stowarzyszeniami i klubami sportowymi działającymi na terenie Miasta i Gminy Ryki jest Miejsko – Gminny Ośrodek Sportu i Rekreacji w Rykach.

Ryki wielokrotnie były organizatorem Mistrzostw Polski i Pucharu Polski w wyciskaniu sztangi leżąc, wyścigów, maratonów i Pucharów Polski w kolarstwie „MASTERS” oraz jednej z najbardziej znanych i widowiskowych imprez organizowanych na naszym terenie – Rajdu Samochodów Terenowych „RYKOWISKO”. Imprezy te mają już wieloletnią tradycję, cieszą się ogromną popularnością zarówno wśród uczestników (biorą w nich udział zawodnicy z całej Polski), jak i widzów.

Na terenie Gminy Ryki działa 11 stowarzyszeń prowadzących działalność w zakresie kultury fizycznej i rekreacji, realizując zajęcia sportowe w kilkunastu dyscyplinach, z których najpopularniejsze są piłka nożna, tenis stołowy, kolarstwo, koszykówka i trójbój siłowy. Organizacje te zainicjowały swoją działalność w ostatnich kilku latach, nie licząc dwóch najbardziej zasłużonych klubów MKS Ryki i KS „Amator” Leopoldów-Rososz, których rodowód sięga drugiej połowy ubiegłego stulecia. Bardzo intensywną działalność w zakresie rozwoju sportowego dzieci i młodzieży prowadzą również kluby uczniowskie - UPKS „Błękitni” Leopoldów, UKS „Bobry” Bobrowniki, UPKS „Lider” Sierskowola, UKS „Spartakus” przy ZSO Nr 1 oraz Szkolne Koła Sportowe zrzeszone w Powiatowym Związku Sportowym.

Na arenie międzynarodowej sukcesy odnoszą zawodnicy uprawiający trójbój siłowy zrzeszeni w Klubie Sportowym „TUR” Ryki.

Stowarzyszenia realizują swoje cele poprzez rozwój kultury fizycznej w środowisku szkolnym, jednocześnie z sukcesami uczestniczą w międzyszkolnej rywalizacji sportowej na różnych szczeblach rozgrywek.

Baza sportowa miasta Ryki skupia się w jednym kompleksie sportowym, składającym się ze stadionu sportowego, w skład którego wchodzi pełnowymiarowe boisko do piłki nożnej, bieżnia lekkoatletyczna o nawierzchni żuźlowej oraz trybuny. Boiska do piłki nożnej i bieżni lekkoatletycznej wymagają kapitalnego remontu, a w szczególności wykonania nowego drenażu i nowej nawierzchni.

W skład zaplecza sportowego wchodzi również kort tenisowy o nawierzchni asfaltowej, aktualnie nie użytkowany ze względu na niespełnianie podstawowych standardów.

Obecna przestarzała baza sportowa MGOSiR Ryki nie spełnia oczekiwań mieszkańców.

Do najważniejszych potrzeb dotyczących bazy sportowej, należy budowa nowego kompleksu sportowo – rekreacyjnego.

Obiekt ten jest niezbędny do realizacji podstawowych celów statutowych takich jak organizacja masowych imprez sportowych dla mieszkańców gminy i zawodów sportowych realizowanych w ramach międzyszkolnej rywalizacji sportowej.

Jest on również niezbędny jako obiekt sportowy dla różnego rodzaju rozgrywek, zawodów sportowych i treningów dla działających na terenie Miasta i Gminy Ryki wielu klubów sportowych i stowarzyszeń sportowych.

Pilną potrzebą jest kapitalny remont płyty boiska piłkarskiego wraz z częścią lekkoatletyczną, w tym bieżni. Obecnie Ośrodek dysponuje tylko boiskiem głównym i nie posiada boiska treningowego. Dlatego też istnieje potrzeba budowy drugiego boiska, które w znacznym stopniu odciążałoby od nadmiernej eksploatacji płytę główną i umożliwiło utrzymanie jej nawierzchni w odpowiednim stanie.

Z boiska stale korzysta MKS Ryki, prowadzone są treningi i rozgrywane mecze towarzyskie i mistrzowskie 4 grup wiekowych piłkarzy.

Boisko to jest jedynym obiektem ogólnodostępnym na terenie miasta i gminy spełniającym odpowiednie wymagania, na którym organizowane są również rozgrywki piłkarskie dla szkół podstawowych, gimnazjalnych, a także średnich, jak też imprezy o charakterze masowym. Również bieżnia lekkoatletyczna jest jedynym obiektem tego typu na terenie gminy, a nawet powiatu, gdzie mogą być rozgrywane zawody.

W dalszej perspektywie istnieje również potrzeba budowy zespołu miejskich boisk do gier zespołowych, boisko do koszykówki, siatkówki, siatkówki plażowej, oraz kortów tenisowych.

MGOSiR stale współpracuje z wieloma działającymi na naszym terenie klubami i stowarzyszeniami sportowymi udostępniając im w miarę potrzeb obiekty sportowe do realizacji celów statutowych.

Należą do nich między innymi: MKS Ryki zrzeszający około 100 członków, AMATOR Leopoldów - Rososz, posiadający około - 90 członków, UPKS „ARKA” w Rykach liczący około 150 zawodników, „TUR” Ryki, Powiatowy Szkolny Związek Sportowy zrzeszający uczniów szkół podstawowych, gimnazjalnych i średnich z Gminy Ryki i powiatu ryckiego oraz UKS „SAPRTAKUS” zrzeszający około 40 sportowców.

XI. Zdrowie

Doraźne potrzeby w zakresie opieki zdrowotnej mieszkańców Ryk zabezpiecza pięć zakładów opieki zdrowotnej, pięć aptek, pięć gabinetów lekarskich i sześć gabinetów stomatologicznych.

XII. Bezpieczeństwo publiczne

Bezpieczeństwo publiczne jest jednym z najistotniejszych czynników bezpośrednio wpływających na poziom życia mieszkańców gminy. Do podstawowych zadań administracji publicznej służyć gminnego należy zapewnienie właściwej ochrony przeciwpożarowej i przeciwożarowej oraz zapobieganie innym nadzwyczajnym zagrożeniom życia i zdrowia ludzi oraz środowiska. Na terenie gminy działa 16 jednostek Ochotniczej Straży Pożarnej: w Rykach, Bazanowie, Rososzy, Leopoldowie, Chrustnym, Owni, Boborownikach, Budkach – Kruków, Swatach, Sędowicach, Niwie Babickiej, Nowej Dąbi, Zalesiu, Oszczywilku, Sierskowoli, Lasocinie. Na terenie miasta znajduje się Komenda Powiatowa Policji. Do poprawy stanu bezpieczeństwa przyczynił się monitoring wizyjny miasta zbudowany w 2006r. Obecnie funkcjonuje 6 kamer, co w sposób istotny odstrasza przestępców, zarówno z naszego terenu, jak i sprawców przyjezdnych, pomaga również w ujęciu tych którzy popełnili przestępstwa lub wykroczenia.

W poprawę bezpieczeństwa zaangażowali się mieszkańcy, którzy informują o miejscach niebezpiecznych lub zachowaniach wzbudzających niepokój. Na terenie Gminy Ryki nie działają zorganizowane grupy przestępcze, sekty, nie występuje nasilone zjawisko narkomanii i wybryków chuligańskich, ponadto podejmowane są działania prewencyjne i edukacyjne mające zapobiegać patologiom.

Tabela 21. Rodzaj działań Starostwa Powiatowego w Rykach.

Data	Realizator	Nazwa zadania	Miejsce realizacji
Praca ciągła	Koordynator	Współpraca z Regionalnym Ośrodkiem Polityki Społecznej w Lublinie Współpraca z instytucjami zaangażowanymi w prace kampanii na terenie powiatu ryckiego Współdziałanie przy realizacji zadań z Komendą Powiatową Policji w Rykach	Starostwo Powiatowe w Rykach
Praca ciągła	Koordynator Wydział Rozwoju i Zarządzania Mieniem Powiatu	Umieszczenie informacji o prowadzonej kampanii na stronie internetowej Starostwa Powiatowego w Rykach, aktualizowanie danych	Starostwo Powiatowe w Rykach
Na bieżąco	Koordynator	Udostępnienie informacji nt. kampanii prasie lokalnej oraz osobom i instytucjom zainteresowanym	Starostwo Powiatowe w Rykach
Na bieżąco	Koordynator	Monitoring i ewaluacja działań	Starostwo Powiatowe w Rykach

Tabela 22 Rodzaj działań Miasta i Gminy Ryki.

Data	Realizator	Nazwa zadania	Miejsce realizacji
Rok szkolny	Policjant z KPP w Rykach	Spotkania z policjantem uczniów i rodziców	Placówki oświatowe
	Nauczyciele	Prelekcje nt. zagrożenia narkomania	
	Wychowawcy klas	Zajęcia profilaktyczne	
	Uczniowie	Wykonywanie gazetek ściennych	Sale lekcyjne, tablice ogłoszeń na terenie gminy
	Uczniowie, nauczyciele plastyki	Konkursy plastyczne	Placówki oświatowe
	Dyrektorzy szkół	Spotkania z sędzią, kuratorem Sądu Rodzinnego	
	Pedagog szkolny	Prelekcje dla uczniów, rodziców na temat narkomanii	

Ryki nie posiadają Straży Miejskiej, planowane jest powstanie w/w formacji.

Wzrastające bezpieczeństwo przyczynia się do uatrakcyjnienia Gminy Ryki

XIII. Bariery rozwojowe Ryk

Aranżacja przestrzenna Ryk posiada wiele szczególnych cech. Główne, związane są z rozbudową miasta wokół rynku oraz położeniem przy drodze krajowej nr 17, dzielącej miasto na dwie części (pierwsza skoncentrowana wokół Rynku, i druga rozbudowującą się od zabytkowego pałacu.) Istotną cechą miasta mającą wpływ na jego rozwój jest niezagospodarowanie i zaniedbanie terenów przy stawie Buksa. Tereny wokół stawu mają ogromne znaczenie dla rozwoju strefy rekreacyjno – turystycznej miasta. Zagospodarowanie w/w terenów jest niezwykle ważnym elementem dzięki któremu wzrośnie atrakcyjność miasta w regionie.

Ważnym elementem układu urbanistycznego są budynki, których zaniedbanie wpływa niekorzystnie na estetykę miasta.

Układ przestrzenny, stan budynków, stref zieleni miejskiej obliguje do podjęcia szeregu zabiegów porządkujących przestrzeń publiczną i poprawiających estetykę tejże przestrzeni. Restauracja terenów użyteczności publicznej i wykorzystanie walorów turystycznych miasta stanowi jeden z priorytetów zagospodarowania przestrzennego miasta.

W pierwszej kolejności należy uwzględnić problemy zabytkowych budynków.

Szczególnie istotna jest ochrona historycznej struktury przestrzennej miasta wraz z istniejącymi zespołami i obiektami zabytkowymi, oraz innymi, które stanowią dobra kultury. Prace winny skupiać się na konserwowaniu, rewaloryzowaniu, rewitalizacji zespołów i obiektów historycznych, przy uwzględnieniu takich technik i materiałów służących do remontów, które pozwalają dostosować standardy użytkowe i wyposażenie obiektów do potrzeb współczesnych.

Problemom zaniedbań obiektów kubaturowych towarzyszą liczne zaniedbania przestrzeni publicznej zwłaszcza terenów zielonych – parków, skwerków, trawników, niewielka ilość placów zabaw.

Nieuporządkowanie terenów zielonych, dzika roślinność porastająca skwerki, trawniki, parki, duży odsetek drzew i krzewów chorych, wpływają niekorzystnie na funkcjonowanie i wizerunek miasta. Ochrona historycznej struktury przestrzennej miasta jest jednym z priorytetów polityki miasta. Historyczne struktury urbanistyczne i zabytki miejskie wymagają rewitalizacji dokonywanej pod nadzorem konserwatora zabytków, która przyczyni się do wzrostu atrakcyjności turystycznej miasta w regionie.

Szczególnie szybko działania rewitalizacyjne należy podjąć w klasycystycznym pałacu oraz otaczającym go parku.

Rewaloryzacja zabytku winna objąć prace związane z wymianą poszycia dachowego, wymianą stolarki okiennej i tynków na elewacji. Wymiana poszycia dachowego niezbędna jest z uwagi na bardzo zły stan techniczny dachu. Przeciekanie poszycia dachowego powoduje coraz większe zniszczenia zabytkowego dworu. Nieszczelne okna powodują duże straty ciepłe, poprzez niekontrolowany nawiew zimnego powietrza, co przyczynia się do znacznego zniszczenia zgromadzonych dokumentów, mebli, obrazów, sprzętów, zdjęć i innych elementów wyposażenia o wartości historycznej. Zawilgocenie zabytku sprzyja rozwojowi grzyba na ścianach i elewacji oraz powoduje odpadanie tynków, co stwarza bezpośrednie zagrożenie dla pracowników, artystów i turystów zwiedzających dwór.

Przeprowadzenie prac ma na celu rewaloryzację i konserwację zabytku, poprawę stanu technicznego, zabezpieczenie przed wpływem warunków atmosferycznych (przeciekający dach, nieszczelne okna), zapewnienie bezpieczeństwa (odpadające tynki z elewacji - z powodu zagrzybnienia ścian) oraz poprawę estetyki zabytkowego dworu.

Park otaczający pałac wymaga nowych nasadzeń, uporządkowania istniejącej tkanki roślinnej, wymiany nawierzchni alejek, wymiany ławeczek i oświetlenia oraz instalacji kamer monitoringowych służących podniesieniu bezpieczeństwa.

Proces rewitalizacji przestrzeni publicznej uatrakcyjni i poprawi wizerunek miasta, przyczyniając się do wzrostu jego konkurencyjności w regionie.

W sferze społecznej podjęcie działań rewitalizacyjnych ma w efekcie spowodować zachęcanie do rozwijania nowych form aktywności gospodarczej generującej miejsca pracy, zwiększenie potencjału turystycznego i kulturalnego, adaptację do nowych funkcji obiektów i terenów zdegradowanych, rozwój infrastruktury pozwalającej na prowadzenie działalności dostosowanej do potrzeb nowych przedsiębiorstw przy równoczesnej trosce o ochronę stanu środowiska naturalnego i zrównoważony rozwój gospodarczo-społeczny.

Na terenie Ryk obserwujemy zjawiska społeczne kwalifikujące do podjęcia procesów rewitalizacyjnych. Choć bezrobocie powoli spada (15%), to społeczność boryka się z problemem ubóstwa, ekskluzji społecznej, migracji oraz ujemnym bilansem migracji.

Obserwowany spadek bezrobocia ma związek z migracją zarobkową ludności do dużych miast : Warszawa, Lublin – wybór tych miast podyktowany jest nie tylko możliwościami rynku pracy ale także bliską odległością od Ryk, oraz migracje do krajów UE, szczególnie atrakcyjne po otwarciu rynków pracy państw Wspólnoty.

Kolejnym powodem migracji ludności w wieku produkcyjnym jest chęć kontynuowania nauki w ośrodkach akademickich. Ryki nie mają rozwiniętego szkolnictwa wyższego, na terenie miasta działa tylko jedna, prywatna Wyższa Umiejętności Pedagogicznych i Zarządzania. Wąski zakres oferty edukacyjnej przyczynia się do migracji absolwentów, którzy po ukończeniu edukacji nie wracają do Ryk, z obawy o brak możliwości znalezienia zatrudnienia zgodnie z kwalifikacjami. Sytuacja ta winna zrodzić opracowanie i wdrożenie specjalistycznych programów, które przyciągną absolwentów do Ryk, zapewnią oczekiwane i stosownie wynagradzane miejsca pracy, a tym samym zachamują negatywny odpływ ludności w wieku produkcyjnym.

Z ekskluzją społeczną spotykają się najczęściej osoby pozostające bez pracy, osoby dotknięte patologiami oraz osoby niepełnosprawne. Szczególnie ta ostatnia grupa dotkliwie odczuwa zaniedbania przestrzeni publicznej i budynków użyteczności publicznej w mieście. Brak jest specjalnych podjazdów, umożliwiających wjazd wózkiem inwalidzkim lub specjalistycznym rowerem na chodniki, brak podjazdów pozwalających na wjazd do budynków oraz brak wind pomagających dostać się do budynków piętrowych. Wszystkie te problemy sprawiają, że osoby niepełnosprawne w Rykach dotyka zjawisko wykluczenia nie tylko w życiu zawodowym – jeden zakład pracy chronionej zatrudniającej osoby niepełnosprawne, ale także społecznym.

By zapobiegać zjawisku dyskryminacji osób niepełnosprawnych należy podjąć działania dostosowujące infrastrukturę drogową i kubaturową do potrzeb tej grupy społecznej. Na terenie miasta obserwujemy spadek przestępczości a tym samym wzrost poczucia bezpieczeństwa społeczeństwa. Przyczynia się do tego działający od 2005 roku monitoring miejski. Kolejne kamery monitoringu winny zostać zainstalowane przy zabytkowym pałacu by chronić zabytek przed dewastacją przez chuliganów, niszczących elewacje oraz poprawić poziom bezpieczeństwa w parku, tak by stał się miejscem wypoczynku i relaksu dla mieszkańców a nie strefą zagrożona działaniami grup miejskich chuliganów.

Życie gospodarcze Ryk skupia się wokół działających na terenie miasta zakładów oraz w sektorze handlowo – usługowym. By wspomóc dalszy rozwój sektora usługowo – handlowego oraz przedsiębiorczości należy stworzyć narzędzia preferencyjne dla nowopowstającej działalności oraz zagospodarować już istniejące tereny i przygotować nowe, szczególnie istotny wpływ będzie miało przygotowanie terenu inwestycyjnego wraz z drogą dojazdową przy ulicy Lubelskiej z przeznaczeniem na działalność usługowo – handlową. Na rozwój gospodarczy Ryk wpłynie podniesienie atrakcyjności turystycznej miasta, wykorzystanie walorów przyrodniczych oraz położenia przy drodze krajowej nr 17.

XIV. ANALIZA SWOT

Celem analizy S.W.O.T (od angielskich nazw: strenghts – siły, weaknesses - słabości, oportunities – możliwości, threats – zagrożenia) jest rozpoznanie sił i słabości gminy, czyli mocnych i słabych stron (analiza wewnętrzna) oraz wynikających ze stanu obecnego i przyszłych zmian otoczenia jego szans i zagrożeń (analiza zewnętrzna).

Analiza SWOT

Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> ● Atrakcyjne położenie pomiędzy Warszawą i Lublinem ● Korzystne położenie komunikacyjne przy trasie S-17 ● Walory przyrodniczo – krajobrazowe ● Wysoki stopień zalesienia Gminy ● Zabytki, miejsca pamięci, obiekty w wysokich wartościach historycznych i kulturowych ● Rozwinięty handel i usługi ● Sprzyjające warunki dla produkcji rolnej ● Obsługa bankowo – finansowa ludności i firm ● Rozwinięta sieć placówek oświatowych : przedszkola, szkoły: podstawowe, gimnazjalne, średnie, zawodowe i wyższe ● Dowóz dzieci do szkół ● Działalność MGCK i Biblioteki Publicznej oraz filii bibliotecznych, ● Działalność MGOSiR oraz klubów sportowych ● Dobra opieka medyczna ● Bezpieczeństwo publiczne: praca Policji, działalność firm ochroniarskich, funkcjonowanie 16 OSP, monitoring wizyjny ● Rozwinięta sieć dróg gminnych i powiatowych ● Komunikacja kolejowa ● Rozwinięta komunikacja PKS i prywatna ● Rozwinięta sieć stacji paliw ● Oczyszczalnia ścieków ● Kanalizacja miejska ● Rozbudowana sieć gazowa w mieście Ryki ● Wykorzystywane wysypisko śmieci ● Sprawny system odbioru i wywozu odpadów stałych 	<ul style="list-style-type: none"> ● Zły stan techniczny infrastruktury drogowej ● Brak rozwiniętej turystyki, ● Brak rewitalizacji zabytków ● Słabo wykorzystywane walory przyrodnicze gminy ● Brak przemysłu rolno – spożywczego ● Brak sal gimnastycznych w szkołach ● Słabe wyposażenie bibliotek w nowe środki techniczne tj .internet, multimedia, atrakcyjne albumy ● Mało atrakcyjna oferta spędzania wolnego czasu dla młodzieży. ● Brak kompleksu sportowo – rekreacyjnego (hali sportowej, basenu, siłowni etc...) ● Zły stan nawierzchni dróg powiatowych i gminnych ● Zbyt mała ilość połączeń kolejowych ● Zły stan techniczny oczyszczalni ścieków ● Brak kanalizacji na terenach wiejskich ● Brak sieci gazowej na terenach wiejskich ● Brak systemu segregacji i utylizacji śmieci ● Niewystarczająca ilość chodników we wsiach ● Braki w oświetleniu głównych ciągów komunikacyjnych na terenach wiejskich ● Mała ilość uzbrojonych terenów inwestycyjnych ● Niskie dochody własne gminy na 1 mieszkańca.

<ul style="list-style-type: none"> ● Telefonizacja gminy (komórkowa i przewodowa) ● Rozbudowana sieć wodociągowa ● Sprawny system Opieki Społecznej ● Tereny inwestycyjne ● Istnienie Planów Zagospodarowania Przestrzennego 	<ul style="list-style-type: none"> ● Słabo rozwinięte specjalistyczne usługi medyczne. ● Ubożenie społeczeństwa ● Duże bezrobocie ● Odływ ludności do dużych miast ● Brak mieszkań komunalnych dla mniej zamożnej części społeczeństwa gminy. ● Brak wysoko wykwalifikowanych pracowników. ● Niewystarczające środki finansowe budżetu gminy na inwestycje
Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> ● Rozwój turystyki i agroturystyki ● Wyznaczenie tras i szlaków turystycznych ● Rozwój zaplecza dla rekreacji i turystyki (kontenery na śmieci, ubikacje, wydzielone pola biwakowe, wydzielone łowiska, parkingi itp.) ● Rozwój bazy rekreacyjno – sportowej ● Zagospodarowanie zbiorników wodnych na cele rekreacyjne ● Zorganizowane usługi turystyczne ● Udostępnienie obiektów sportowo – rekreacyjnych oświaty dla ogółu społeczeństwa. ● Ekologiczne gospodarstwa rolne ● Specjalistyczne gospodarstwa rolne ● Rozwój przetwórstwa rolno – spożywczego ● Napływ kapitału zagranicznego ● Droga szybkiego ruchu ● Modernizacja oczyszczalni ścieków ● Budowa kanalizacji ● Budowa sieci gazowniczej 	<ul style="list-style-type: none"> ● Bezrobocie ● Brak wysoko wykwalifikowanych kadr ● Migracja młodych wykształconych ludzi do dużych miast ● Wysoki wskaźnik ubóstwa ● Odciąganie inwestorów przez gminy leżące bliżej Lublina ● Pogarszający się stan dróg dojazdowych ● Spadek opłacalności produkcji rolnej ● Ubożenie społeczeństwa ● Wzrastające koszty edukacji ● Patologie społeczne ● Rosnące koszty inwestycji w zakresie infrastruktury technicznej ● Nadmiar zadań przekazanych do kompetencji gminy ● Brak środków finansowych w skali gminy ● Brak środków finansowych na budowę nowoczesnej oczyszczalni ścieków ● Wzrost kosztów materiałów budowlanych ● Brak nisko oprocentowanych kredytów ● Upadek małych gospodarstw rolnych ● Degradacja środowiska ● Wyludnianie się wsi

● Lokowanie inwestycji w gminie ● Przeznaczenie terenów do aktywizacji gospodarczej ● Giełda towarowa ● Współpraca miast partnerskich ● Współpraca zagraniczna ● Pozyskiwanie inwestorów spoza gminy ● Promocja gminy ● Tworzenie warunków dla rozwoju budownictwa jednorodzinnego i komunalnego ● Pozyskiwanie środków z funduszy strukturalnych	

XV. Kryteria wyznaczania obszarów rewitalizacji

Obszary wyznaczone do rewitalizacji zostały wybrane na podstawie analizy społeczno – gospodarczej miasta, efektów konsultacji społecznych oraz opracowanego przez Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego, Departament Strategii i Rozwoju Regionalnego Wytycznych dla Opracowania Lokalnych Programów Rewitalizacji. Zgodnie z nimi obszary wyznaczone do rewitalizacji muszą spełniać poniższe kryteria :

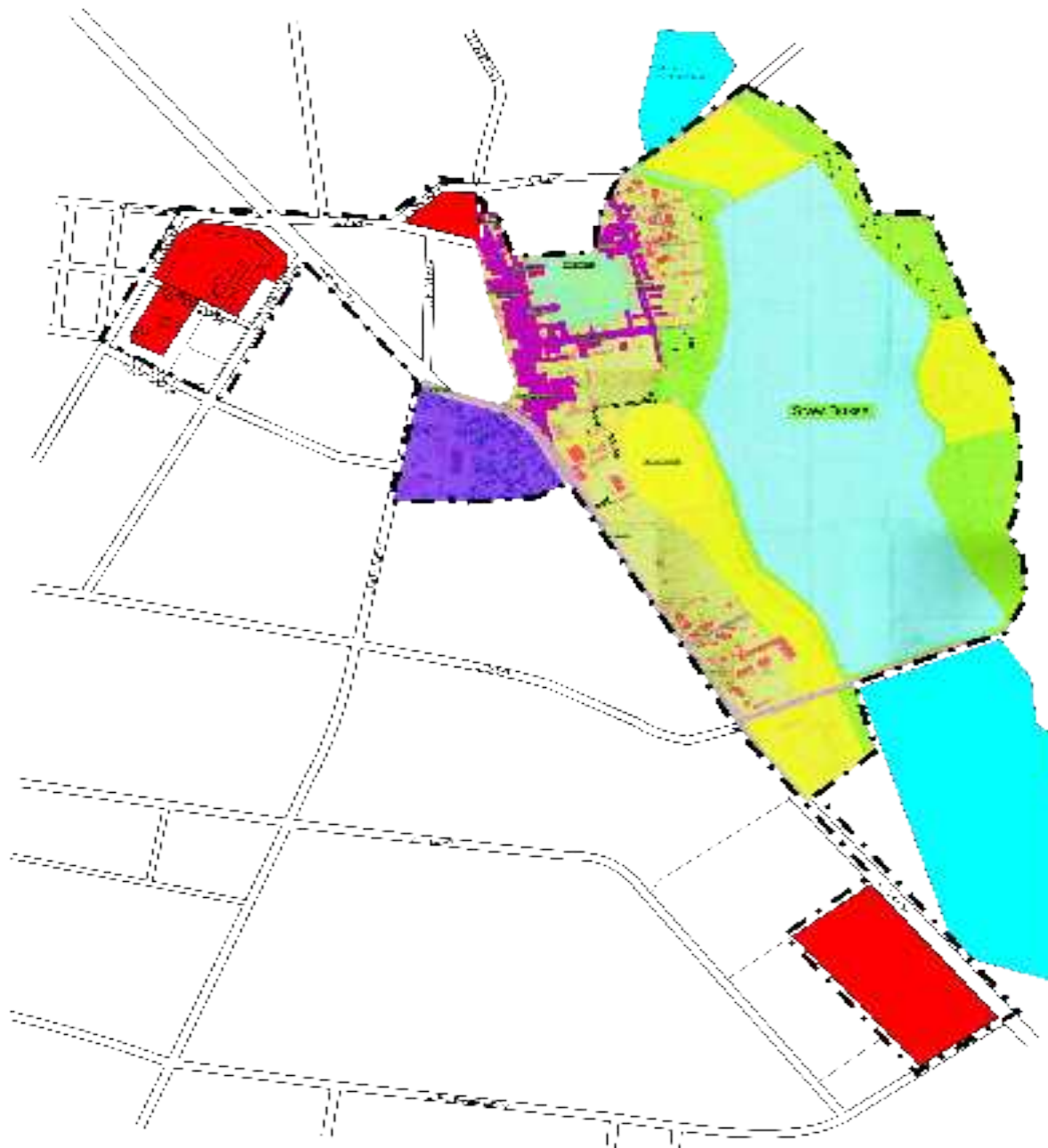
- ◆ wysoki poziom ubóstwa i wykluczenia;
- ◆ wysoka stopa długotrwałego bezrobocia;
- ◆ niekorzystne trendy demograficzne;
- ◆ niski poziom wykształcenia, wyraźny deficyt kwalifikacji i wysoki wskaźnik przerywania skolaryzacji;
- ◆ wysoki poziom przestępczości i wykroczeń;
- ◆ szczególnie wysoki stopień degradacji środowiska;
- ◆ niski wskaźnik prowadzenia działalności gospodarczej;
- ◆ wysoka liczba imigrantów, grup etnicznych i mniejszościowych lub uchodźców;
- ◆ porównywalnie niski poziom wartości zasobu mieszkaniowego;

- ◆ niski poziom wydajności energetycznej budynków.

Z obszaru miasta Ryki wydzielono jeden obszar przeznaczony do rewitalizacji. Dla wyznaczonego obszaru wyznaczone zostały główne cele rewitalizacyjne.

Mapa przedstawia teren wyznaczony do rewitalizacji

Obszar I

Opracowanie własne na podstawie interaktywnego planu miasta

15.1. Usytuowanie obszaru rewitalizacji

Obszar I zlokalizowany jest w centralnej części miasta, granice wyznaczone są przez ulice : Wspólną, Swatowską, Szkolną, Objazdowa, Poniatowskiego, Łukowska, Piaskowa, Janiszewska, Lubelska – Warszawska, Słowackiego, Wyczółkowskiego, Józefa Piusa.

Wyznaczony obszar posiada ogromny potencjał związany z rozwojem gospodarczym, turystycznym i kulturalnym miasta. Znajduje się w jego granicach zabytkowy pałac wraz z parkiem stanowiący atrakcję zarówno turystyczną jak i kulturalną. Jednak ze względu na stan techniczny pałacu i otaczającego parku nie są zbyt często odwiedzane przez turystów, tym samym nie mogą należycie spełnić wyznaczonej im funkcji kulturowej.

W sąsiedztwie pałacu znajdują się budynki Biblioteki Pulicznej, których architektura oraz stan techniczny wprowadzają dysharmonię układu przestrzennego. By zniwelować nie pasujące do zabytkowego otoczenia budynki należy dokonać nasadzeń roślinności maskującej, tak by z pałacu i parku w/w budynki nie były widoczne.

Poza zabytkami świeckimi na wyznaczonym terenie znajduje się zabytkowy kompleks sakralny – Kościół pod Wezwaniem Najświętszego Zbawiciela i Plebania.

Kompleks sakralny boryka się z licznymi problemami spowodowanymi degradacją przestrzeni publicznej, niedostosowaniem ciągów komunikacyjnych i budynków do potrzeb osób niepełnosprawnych – brak podjazdu umożliwiającego niepełnosprawnym wejście do Kościoła i uczestnictwo w obrzędach liturgicznych, pogarszający się stan techniczny zabytkowych budynków, pogarszający się stan techniczny ciągów komunikacyjnych – zniszczone nawierzchnie alejek, brak miejsc parkingowych oraz nieuporządkowane strefy zieleni.

Przeprowadzenie działań rewitalizacyjnych zabezpieczy zabytkowy teren Parafii przed postępującą degradacją oraz wpłynie na poprawę oferty turystycznej miasta.

Istotnym elementem wpływającym na atrakcyjność miasta jest zachowanie linii widokowych Pałac – Buksa, Stary Rynek – Buksa. Zachowanie linii widokowej Stary Rynek – Buksa wiąże się z uporządkowaniem terenu wokół stawu tak by stworzony został teren reprezentacyjny i rekreacyjny miasta. Miejsce obsługi handlowej, usługowej, kulturalnej o charakterze centrum obsługi mieszkańców i ruchu turystycznego pełnił będzie zrewitalizowany Stary Rynek.

Niezwykle istotne jest przebudowanie pawilonu w Starym Rynku pod kątem zmniejszenia dysharmonii przestrzennej i architektonicznej w stosunku do zabudowy staromiejskiej, przy uwzględnieniu budowy chodników, tras pieszych oraz wprowadzeniu atrakcyjnej szaty roślinnej¹⁴. Niezwykle istotnym elementem porządkowania przestrzeni wokół stawu Buksa, będzie likwidacja targowiska i stworzenie przy ulicy Lubelskiej terenu inwestycyjnego z przeznaczeniem handlowo – usługowym. Profesjonalnie przygotowany teren zapewni większe możliwości rozwoju sektora handlu i usług, wygeneruje nowe miejsca pracy, tym samym znacznie przyczyni się do likwidacji bezrobocia.

Ze względu na zabytkowy charakter układu urbanistycznego większość prac prowadzona będzie w uzgodnieniu i pod nadzorem konserwatora zabytków.

15.2. Zjawiska kwalifikujące do przeprowadzenia działań rewitalizacyjnych

15.2.1. Degradacja budynków oraz infrastruktury technicznej :

Wskazany obszar dotyka zjawisko postępującej degradacji zarówno budynków mieszkalnych, obiektów zabytkowych (pałac, park) jak i ciągów komunikacyjnych. Degradacja spowodowana jest brakiem remontów, ociepleń budynków, właściwej pielęgnacji obszarów zielonych, brakiem należytego oświetlenia oraz remontów przebiegających ciągów komunikacyjnych.

---

¹⁴ „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Ryki” 2007

Zdegradowana elewacja pałacu

15.2.2. Wysoki wskaźnik bezrobocia

Choć wskazany obszar stanowi centrum handlowo – usługowe miasta to paradoksalnie znaczna część mieszkańców Starego Rynku to osoby bezrobotne, niejednokrotnie dotknięte patologiami i ekskluzją społeczną.

15.2.3. Niski wskaźnik działalności gospodarczej w sektorze turystycznym :

Potencjał drzemący we wskazanym obszarze nie jest wykorzystywany w kierunku powstania szeregu usług związanych z obsługą i ruchem turystycznym.

15.2. 4. Brak wydajności energetycznej budynków :

Budynki podlegające procesowi rewitalizacyjnemu mają wartość historyczną, wybudowane zostały na przełomie XIX i XX wieku w związku z tym nie spełniają obecnych norm wydajności energetycznej. Niski poziom wydajności energetycznej, brak izolacji zewnętrznej to główne problemy budynków mieszkalnych wybudowanych w latach 60, 70, 80 – tych XX wieku. Niespełnianie norm cieplnych kwalifikuje obiekty do objęcia procesem rewitalizacji.

15.2.5. Niedostosowanie infrastruktury do potrzeb osób niepełnosprawnych

Ciągi komunikacyjne, budynki oraz obiekty użyteczności publicznej w obrębie wyznaczonego Obszaru I nie są dostosowane do potrzeb osób niepełnosprawnych: brak podjazdów, zbyt wysokie krawężniki uniemożliwiające wjazd wózka inwalidzkiego oraz sprawiające kłopoty osobom poruszającym się o kulach.

15.2.6. Wysoki wskaźnik zagrożenia przestępczością :

W obszarze wyznaczonym do rewitalizacji, szczególnie na terenie Starego Rynku i zespołu pałacowo – parkowego obserwowalny jest wysoki wskaźnik zdarzeń o charakterze kryminalnym, takich jak pobicia, kradzieże, akty wandalizmu, rozboje, pobicia.

By wyeliminować w/w negatywne zjawiska należy podjąć szereg działań takich jak :

1. Poprawa estetyki miasta:

Działania podejmowane w ramach projektów przyczynią się do poprawy wizerunku miasta, poprzez odnowienie tkanki mieszkaniowej czyli termomodernizację i kompleksowe odnowienie elewacji budynków, przez co sprawią iż poprawie ulegnie estetyka budynków, wzrośnie wydajność energetyczna oraz komfort życia mieszkańców. Uporządkowane zostaną strefy zieleni – poprzez nasadzenia roślin ozdobnych i aranżację skwerków miejskich. Ważnym czynnikiem wpływającym na estetykę przestrzeni jest odpowiednie oświetlenie, wpływające również na poprawę bezpieczeństwa. W ramach projektów uwzględniona została potrzeba wymiany i dostawienia nowych punktów oświetleniowych wpisujących się w zabytkową stylistykę obszaru.

2. Zachowanie obiektów dziedzictwa kulturowego :

Działania podjęte zostaną w kierunku rewaloryzacji zabytkowego : pałacu, kompleksu sakralnego, odnowę parku, oraz miejsc związanych z dziedzictwem historycznym i kulturowym miasta.

3. Budowa obiektów turystyczno – rekreacyjnych:

Realizacja projektów z w/w dziedziny stworzy kompleksową ofertę wypoczynkową dla mieszkańców i turystów. Budowa obiektów sportowych, ścieżek rowerowych, zagospodarowanie terenów wokół stawu Buksa oraz przygotowanie bazy do uprawiania sportów wodnych na wymienionym akwenie przyciągnie wielu turystów, tym samym poprawi atrakcyjność Ryka w regionie i przyczyni się do rozwoju przedsiębiorczości, usług i handlu związanego z obsługą ruchu turystycznego. W efekcie takich działań obserwowany będzie spadek bezrobocia i aktywizacja społeczności lokalnej.

4. Poprawa bezpieczeństwa

Projekty z zakresu bezpieczeństwa dotyczą budowy systemów monitoringu na terenie Starego Rynku, zabytkowego pałacu i parku. Przyczyni się to spadku przestępczości na tym obszarze, zapobiegnie dewastacji zabytków przez chuliganów, tym samym spowoduje wzrost poczucia bezpieczeństwa mieszkańców i turystów.

XVI. Wykaz zadań :

Analiza zjawisk występujących w Obszarze I przyczyniła się do opracowania zadań, które należy podjąć w celu poprawy wizerunku miasta Ryki. Główne kierunki działań w tym obszarze zostały zdefiniowane przez Zespół zadaniowy powołany w UM Ryki oraz partnerów społecznych – przedstawicieli : Parafii Najświętszego Zbawiciela w Rykach i Spółdzielni Mieszkaniowej w Rykach.

Zadania z zakresu poprawy estetyki miasta i zachowania dziedzictwa kulturowego :

1. *„Remont rynku wraz z kompleksową przebudową infrastruktury pieszej i kołowej w celu podkreślenia wartości staromiejskiej głównej części miasta Ryki”*
2. *„Remont oraz rozbudowa kompleksu rekreacyjno-sportowego w obrębie obecnego stadionu sportowego oraz terenów towarzyszących stawowi Buksa”.*
3. *„Rewaloryzacja zabytkowego pałacu i parku”*
4. *„Kompleksowe uzbrojenie terenu inwestycyjnego wraz z budową drogi dojazdowej”*

5. „Przebudowa i remont infrastruktury pieszej i kołowej oraz remont elewacji budynków w obrębie ulic Cichej, Wylot, Kanałowej, Wjazdowej oraz przechodniej”.

6. „Rewitalizacja zabytkowego kompleksu sakralnego w Rykach”

16.1 Karty zadań

1.	Tytuł projektu	Remont rynku wraz z kompleksową przebudową infrastruktury pieszej i kołowej w celu podkreślenia wartości staromiejskiej głównej części miasta Ryki
2.	Projektodawca	Gmina Ryki
3.	Krótki opis projektu	<p>Miejszem realizacji zadania jest centralna część miasta – Stary Rynek. Stan techniczny ciągów komunikacyjnych jest niezadawalający, liczne dziury utrudniają poruszanie się zarówno pojazdom samochodowym jak i pieszym, ponadto ciągi komunikacyjne nie są dostosowane do potrzeb osób niepełnosprawnych, dziurawa nawierzchnia, brak podjazdów uniemożliwia poruszanie się w obrębie rynku, tym samym przyczynia się do ekskluzji społecznej tej grupy. Stan techniczny budynków znajdujących się w obrębie Rynku również jest zły – odpadające tynki elewacji budynków, niska energooszczędność budynków, wpływają niekorzystnie na estetykę historycznej części miasta.</p> <p>Celem projektu jest remont rynku wraz z kompleksową przebudową infrastruktury pieszej i kołowej, służący poprawie estetyki i wizerunku zabytkowej części miasta, zapobieganiu ekskluzji społecznej i poprawie bezpieczeństwa mieszkańców.</p> <p>Projekt obejmuje prace związane z :</p> <ul style="list-style-type: none"> - przebudową nawierzchni rynku wraz z ciągami komunikacji pieszej co zlikwiduje bariery

		<p>komunikacyjne i dostosuje ciągi do potrzeb osób niepełnosprawnych oraz umożliwi płynne poruszanie się w obrębie centrum,</p> <ul style="list-style-type: none"> - uporządkowanie zabudowy rynku, głównie przez odnowienie elewacji z jak najbardziej szczegółowym dostosowaniem jej do historycznego wizerunku; - rewaloryzacja obszarów zielonych znajdujących się na rynku, ich przeprojektowanie; - ustawienie stylizowanego oświetlenia, harmonizującego z historyczną zabudową oraz wpływającego na poprawę bezpieczeństwa, - wprowadzenie monitoringu rynku za pomocą systemu kamer, w celu poprawienia bezpieczeństwa oraz w trosce o zabytkową część miasta. <p>Przeprowadzona renowacja przyczyni się do poprawy wizerunku centralnej części miasta, uatrakcyjnienia oferty turystycznej oraz będzie stymulowało wzrost aktywności społecznej i gospodarczej. Ponadto odtworzony zostanie historyczny obraz rynku.</p> <p>Rezultatem projektu będą nowa nawierzchnia ciągów komunikacyjnych (m²), podjazdy dla osób niepełnosprawnych (szt), renowacja kubatury rynku (m³), elewacje kamienic (m³), skwer (m²)</p>												
4.	Budżet projektu (PLN)	30.000.000												
5.	Harmonogram realizacji projektu	<p>Termin rozpoczęcia: 2009</p> <p>Termin zakończenia: 2014</p>												
6.	Przewidywany koszt realizacji projektu w latach (brutto w tys. zł)	<table border="1"> <thead> <tr> <th>2009</th> <th>2010</th> <th>2011</th> <th>2012</th> <th>2012</th> <th>2013</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>3.000.000</td> <td>3.000.000</td> <td>3.000.000</td> <td>3.000.000</td> <td>5.000.000</td> <td>5.000.000</td> </tr> </tbody> </table>	2009	2010	2011	2012	2012	2013	3.000.000	3.000.000	3.000.000	3.000.000	5.000.000	5.000.000
2009	2010	2011	2012	2012	2013									
3.000.000	3.000.000	3.000.000	3.000.000	5.000.000	5.000.000									
7.	Źródła projektu	Środki własne, RPO WL												

1.	Tytuł projektu	Remont oraz rozbudowa kompleksu rekreacyjno-sportowego w obrębie obecnego stadionu sportowego oraz terenów towarzyszących stawowi Buksa.
2.	Projektodawca	Gmina Ryki
3.	Krótki opis projektu	<p>Miejszem realizacji zadania jest teren położony pomiędzy ulicą Warszawską od strony zachodniej oraz Stawem Buksa po stronie wschodniej, od południa granice terenu przecina ulica Janiszewska.</p> <p>Projekt obejmuje:</p> <ul style="list-style-type: none"> - modernizację oraz częściową przebudowę istniejącego stadionu oraz budynków jemu towarzyszących; - budowę zespołu małych boisk sportowych, kortów wraz z trybunami; - budowę obiektu budynku klubowego oraz kei; - budowę hali sportowej z pływalnią, oraz rozbudowę istniejącego przy ulicy Janiszewskiej budynku z przeznaczeniem na hotel; - budowę parkingów, ciągów pieszych oraz rowerowo-rolkowych; modernizację mostku przy ujściu rzeki do stawu; - budowę plaży miejskiej wraz z amfiteatrem, polem namiotowym i parkingiem <p><i>Celem projektu jest stworzenie kompleksu sportowo – rekreacyjnego, wykorzystanie naturalnych walorów przyrodniczych, wzmocnienie wizerunku i oferty turystycznej miasta. Ponadto realizacja projektu przyczyni się do rozwoju przedsiębiorczości związanej z obsługą turystyczną, co w aspekcie społecznym zwiększy liczbę miejsc pracy, tym samym wpłynie na spadek bezrobocia.</i></p> <p><i>Rezultatem projektu będzie zmodernizowana nawierzchni stadionu (m²), wybudowana kubatura hali sportowej 39170m², rozbudowa powierzchni hotelu (2000 m²), ciągi pieszo – rowerowe (15200m²) powierzchnie utwardzone (drogi, dojazdy, parkingi) (6950m²)</i></p> <p><i>108 miejsc parkingowych, 2 miejsca parkingowe dla</i></p>

		<i>autokarów. Ponadto realizacja projektu przyczyni się do rozwoju przedsiębiorczości związanej z obsługą turystyczną, co w aspekcie społecznym zwiększy liczbę miejsc pracy, tym samym wpłynie na spadek bezrobocia.</i>						
4.	Budżet projektu (PLN)	35.000.000						
5.	Harmonogram realizacji projektu	Termin rozpoczęcia: 2012						
		Termin zakończenia: 2016						
6.	Przewidywany koszt realizacji projektu w latach (brutto w tys. zł)	2008	2009	2010	2011	2012	2012	2013
		-	-	-	-	6.000.000.	8.000.000	10.000.000
7.	Źródła finansowania	Środki własne, RPO WL						

1.	Tytuł projektu	<i>Rewaloryzacja zabytkowego pałacu i parku</i>
2.	Projektodawca	Gmina Ryki
3.	Krótki opis projektu	<p>Miejszem realizacji zadania jest teren położony na południowy – zachód od Rynku wzdłuż ulicy Warszawskiej, która stanowi na pewnym odcinku jego północno-wschodnią ścianę. Od zachodu teren pałacowo-parkowy graniczy z ulicą Słowackiego.</p> <p>Celem zadania jest ochrona dziedzictwa kulturowego i zabezpieczenie zabytku, wpisanego do rejestru zabytków województwa lubelskiego pod numerem A/896 z dnia 31.01.1985. Obecny stan techniczny zabytku jest bardzo zły, stan zachowania parku jest również niepełny</p> <p>Układ funkcjonalno-przestrzenny</p>

historycznego założenia ogrodowego w części południowo-wschodniej oraz północno-zachodniej uległ znacznej deformacji. Efektem tego jest zubożała gatunkowo szata roślinna oraz drogi ogrodowe nawet o betonowej nawierzchni. Nastąpił zanik ogrodu dziedzińcowego z owalnym gazonem przed frontem pałacu. Także niewłaściwie zostały opracowane tranzytowe ciągi komunikacyjne dostosowując do nich nowy układ zieleni, przez co stopniowo uległa zatarciu czytelność pierwotnej koncepcji założenia. Wynikiem nieprzemyślanych działań ulega obecnie postępującemu zanikowi szkieletowy układ zadrzewień.

Do tego dochodzą wieloletnie zaniedbania pielęgnacyjne, brak zabezpieczania i konserwacji drzew najstarszych, oraz konkurencja wtórnie wprowadzonych drzew.

Projekt obejmuje prace związane z :

- wymianą poszycia dachowego
- wymianą stolarki okiennej
- odgrzybianiem ścian
- remontem elewcji
- modernizacją ciągów komunikacyjnych przebiegających przez park
- nasadzenia nowej roślinności
- wymiana oświetlenia i dostawienie nowego
- nasadzenia maskujące
-

Przeprowadzona renowacja przyczyni się do zachowania zabytku wizerunku centralnej części miasta, uatrakcyjnienia oferty turystycznej.

Rezultatem projektu będzie nowa nawierzchnia ciągów komunikacyjnych (m²), podjazdy dla osób niepełnosprawnych (szt), renowacja

		kubatury rynku (m ³), elewacje kamienic (m ³), skwer (m ²)					
4.	Budżet projektu (PLN)	1.000.000.					
5.	Harmonogram realizacji projektu	Termin rozpoczęcia: 2009					
		Termin zakończenia: 2014					
6.	Przewidywany koszt realizacji projektu w latach (brutto w tys. zł)	2009	2010	2011	2012	2012	2013
		450.000	100.000	100.000	100.000	100.000	100.000
7.	Źródła finansowania	Środki własne, RPO WL					

1.	Tytuł projektu	<i>Kompleksowe uzbrojenie terenu inwestycyjnego wraz z budową drogi dojazdowej</i>
2.	Projektodawca	Gmina Ryki
3.	Krótki opis projektu	<p>Miejszem realizacji zadania jest teren położony przy ulicy Lubelskiej (droga krajowa nr 17). Realizacja zadania przyczyni się do rekultywacji terenu po byłej oczyszczalni ścieków, poprzez co obszarowi nadane zostaną nowe funkcje.</p> <p>Celem projektu jest kompleksowe uzbrojenie terenu inwestycyjnego i budowa drogi dojazdowej.</p> <p>Projekt obejmuje prace związane z :</p> <ul style="list-style-type: none"> - wykonaniem systemu wodno - kanalizacyjnego - wykonaniem przyłączy do sieci energetycznej - wyrównaniem i utwardzeniem terenu - budową ciągów komunikacyjnych - budową placu handlowego - budowa placu targowego - budową budynków administracyjnych i

		<p>handlowych</p> <ul style="list-style-type: none"> - zagospodarowanie terenów zielonych w obrębie terenu - budową parkingów wewnętrznych - budową drogi dojazdowej do terenu tzw. przedłużenia ulicy Kochanowskiego <p>Celem projektu jest nadanie obszarowi po byłej oczyszczalni ścieków nowych funkcji - poprzez stworzenie terenu inwestycyjnego, kompleksowe uzbrojenie i budowa drogi dojazdowej. Realizacja zadania przyczyni się do rekultywacji terenu po byłej oczyszczalni ścieków, poprzez co obszarowi nadane zostaną nowe funkcje. W aspekcie społecznym realizacja zadania przyczyni się do aktywizacji społeczności lokalnej, powstania nowych miejsc pracy w sektorze handlu i spadku bezrobocia.</p> <p>Rezultatem projektu będzie: sieć wodno – kanalizacyjna (km) stacja trafo (szt), ciągi komunikacyjne piesze i place gospodarcze (2402,00m²), parkingi wewnętrzne (3500,00 m²), droga wewnętrzna (4080,00m²), plac handlowy (2915,00 m²), plac targowy 5440,00 (m²), tereny zielone (4785m²), budynki kubaturowe o powierzchni 715,00 (m²), droga zewnętrzna 1926,00 (m²), parkingi zewnętrzne 1226,79 (m²).</p> <p>Łącznie rekultywacji poddany zostanie obszar o powierzchni 23 850, 00 (m²).</p>					
4.	Budżet projektu (PLN)	9 200.000					
5.	Harmonogram realizacji projektu	Termin rozpoczęcia: 2009					
		Termin zakończenia:2014					
6.	Przewidywany koszt realizacji projektu w latach (brutto w tys. zł)	2009	2010	2011	2012	2012	2013
		1 000 000	1 000 000	1 000 000	1 000 000	1 200 000	2 000 000

7.	Źródła finansowania	Środki własne, RPO WL					

1.	Tytuł projektu	Przebudowa i remont infrastruktury pieszej i kołowej oraz remont elewacji budynków w obrębie ulic Cichej, Wylot, Kanałowej, Wjazdowej oraz przechodniej.
2.	Projektodawca	Gmina Ryki
3.	Krótki opis projektu	<p>Miejszem realizacji zadania są ulice przebiegające przez historyczną część miasta Stary Rynek – ulica Cicha położona jest przy południowo-wschodnim narożu rynku, a jej drugi koniec kończy się na południe łącząc się z prostopadłą do niej ulicą Kanałową. Jej powierzchnia to ok. 200 m². Ulica Wylot położona jest równolegle do osi ulicy Cichej po jej zachodniej stronie. Wychodzi z północno-wschodniego narożnika rynku, ulica Kanałowa zlokalizowana jest w środkowej części miasta, w rejonie o zabudowie jednorodzinnej. Położona jest na osi wschód-zachód, od strony północnej krzyżuje się z ulicą Cichą w mniej więcej 3/5 swojej długości, kończy się w części wschodniej, nieopodal brzegu stawu Buksa. Powierzchnia ulicy to ok. 1100 m². Ulice Przechodnia i Wjazdowa stanowią łącznik pomiędzy Rynkiem a ulicą Poniatowskiego. Położone są one prostopadle do tejże ulicy. Ulica Wjazdowa ma powierzchnię ok. 350 m², a ulica Przechodnia ok. 350 m².</p> <p>Projekt obejmuje:</p> <ul style="list-style-type: none"> - zmianę nawierzchni ciągów pieszych i kołowych, dostosowanie do potrzeb osób niepełnosprawnych - montaż oświetlenia - urządzenie zieleni miejskiej

		<p>- remont elewacji budynków</p> <p>- wprowadzenie elementów małej architektury</p> <p><i>Celem projektu jest modernizacja i odnowa ulic i budynków otaczających zabytkową część miasta – Stary Rynek. Przyczyni się to do wzrostu atrakcyjności terenu, poprawy jego wizerunku i bezpieczeństwa. Rezultatem projektu będzie ok. 2000 m² zmodernizowanych ciągów komunikacyjnych, rekultywacja zieleni miejskiej (szt.) Zmodernizowana elewacja budynków (m³), zamontowanie oświetlenia (szt.),elementy małej architektury (szt.)</i></p> <p><i>Projekt przyczyni się do poprawy wizerunku miasta i bezpieczeństwa mieszkańców. Rezultatem projektu będzie ok. 2000 m² zmodernizowanych ciągów komunikacyjnych, rekultywacja zieleni miejskiej (szt.) Zmodernizowana elewacja budynków (m²), zamontowanie oświetlenia (szt.),elementy małej architektury (szt.)</i></p>						
4.	Budżet projektu (PLN)	2.000.000						
5.	Harmonogram realizacji projektu	Termin rozpoczęcia: 2012						
		Termin zakończenia:2016						
6.	Przewidywany koszt realizacji projektu w latach (brutto w tys. zł)	2008	2009	2010	2011	2012	2012	2013
						200.000	500.000	500.000
7.	Źródła finansowania projektu	Środki własne, RPO						

1.	Tytuł projektu	„ Rewitalizacja zabytkowego kompleksu sakralnego w Rykach”
2.	Projektodawca	Parafia pod wezwaniem Najświętszego Zbawiciela w Rykach
3.	Krótki opis projektu	<p>W ramach projektu realizowane będą następujące zadania :</p> <p>1. Modernizacja ciągów komunikacyjnych przy Kościele wraz z remontem i dostosowanie do potrzeb osób niepełnosprawnych zabytkowych schodów Kościelnych.</p>

		2. Modernizacja przestrzeni publicznej przed zabytkowym Kościołem 3. Uporządkowanie stref zieleni wokół zabytkowego Kościoła 4. Modernizacja ciągów komunikacyjnych wraz z dostosowaniem do potrzeb osób niepełnosprawnych i poszanowaniem pomników przyrody wokół zabytkowej Plebanii. Celem projektu jest zabezpieczenie zabytkowego terenu przed degradacją, uporządkowanie przestrzeni publicznej, likwidacja barier komunikacyjnych tym samym zapobieganie ekskluzji społecznej osób niepełnosprawnych, podniesienie poziomu atrakcyjności turystycznej, stworzenie miejsca kontemplacji duchowej						
4.	Budżet projektu (PLN)	1 300.000						
5.	Harmonogram realizacji projektu	Termin rozpoczęcia: 2008						
		Termin zakończenia: 2013						
6.	Przewidywany koszt realizacji projektu w latach (brutto w tys. zł)	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
		8.000	100.000	150.000	230.000	350.000	462.000	
7.	Źródła finansowania	Fundusz Parafialny i EFRR						

XVII. Ewaluacja i monitoring LPR

Lokalny Program Rewitalizacji Ryk jest dokumentem o charakterze otwartym, odzwierciedlającym problemy, potrzeby i szanse społeczności lokalnej, wymagającym aktualizacji, dzięki której zestaw wskazanych działań będzie służył równomiernemu rozwojowi miasta. Aktualizacja winna odbywać się na zasadzie definiowania nowych i zmian formuły wskazanych już priorytetów i działań dotyczących sfery gospodarczej, społecznej i przestrzennej miasta.

W związku z tym LPR Ryk we współpracy z partnerami społecznymi poddawany będzie analizie i niezbędnej ocenie, tak by spełniał wymogi zmieniających się uwarunkowań.

Zasadniczym celem LPR jest ożywienie gospodarcze i społeczne, a także zwiększenie potencjału turystycznego i kulturalnego, w tym nadanie obiektom i terenom zdegradowanym nowych funkcji społeczno-gospodarczych, m.in. poprzez rewitalizację i odnowę zdegradowanych obszarów miast i dzielnic mieszkaniowych w miastach.

Do pomiaru tychże celów służyć będą wskaźniki produktu i rezultatu, mierzące natychmiastowe efekty dotyczące bezpośrednich beneficjentów finansowanych działań.

Produktem jest bezpośredni, materialny efekt realizacji przedsięwzięcia mierzony konkretnymi wielkościami (np. długość drogi, zwiększona nośność mostu, przepustowość stacji uzdatniania wody, długość gazociągu, oddana do użytku powierzchnia itp.). Beneficjent opisuje inwestycje i inne dobra powstałe, bądź pozyskane w ramach projektu i które po zakończeniu implementacji projektu przełożą się na rezultaty. Produkty muszą zostać skwantyfikowane. Należy więc odpowiedzieć jakie usługi będzie świadczył produkt oraz jakie dobra materialne zostaną oddane dzięki realizacji projektu.

Rezultatami są korzyści jakie wynikną dla beneficjenta bezpośrednio po zakończeniu projektu w związku ze zrealizowanymi działaniami, tj. dostarczonymi usługami/dostawami materialnymi/inwestycjami.

Tabela 23. Wskaźniki monitorowania (produktów) dla działań z zakresu rewitalizacji

Wskaźniki produktów	
Nazwa wskaźnika	Sposób mierzenia
Długość wybudowanych/zmodernizowanych dróg na obszarach objętych rewitalizacją	Km
Liczba wybudowanych/zmodernizowanych obiektów infrastruktury drogowej	Szt.
Powierzchnia wybudowanych/zmodernizowanych obiektów infrastruktury drogowej	M ²
Powierzchnia wybudowanych „plomb” w zabudowach	M ²
Liczba budynków poddanych renowacji	Szt.
Powierzchnia budynków poddanych renowacji	M ²
Liczba budynków poddanych termo-modernizacji	Szt.
Liczba budynków poddanych remontowi/przebudowie infrastruktury technicznej	Szt.
Powierzchnia budynków poddanych remontowi/przebudowie infrastruktury technicznej	M ²
Długość wybudowanej infrastruktury komunalnej w zakresie ochrony środowiska	Km
Długość przebudowanej/wyremontowanej infrastruktury	Km

Wskaźniki produktów	
komunalnej w zakresie ochrony środowiska	
Powierzchnia zdegradowanych dzielnic i obszarów miast poddanych rehabilitacji	M ²
Liczba projektów walki z przestępczością i poprawy bezpieczeństwa mieszkańców	Szt.
Powierzchnia usługowa w wybudowanych „plombach”	M ²
Powierzchnia usługowa w budynkach poddanych renowacji	M ²
Liczba budynków przebudowanych/wyremontowanych na cele edukacyjno-społeczne	Szt.
Powierzchnia budynków zmodernizowanych na cele edukacyjno-społeczne	M ²
Liczba budynków zmodernizowanych na inkubatory przedsiębiorczości	Szt.
Powierzchnia budynków zmodernizowanych na inkubatory przedsiębiorczości	M ²
Powierzchnia zmodernizowanej bazy kulturalnej i turystycznej	M ²
Liczba wybudowanych/zmodernizowanych lokalnych punktów informacji kulturalnej i turystycznej	Szt.
Powierzchnia terenów zrewitalizowanych przeznaczonych na małą infrastrukturę	M ²
Liczba obiektów zmodernizowanych na cele kulturalne i turystyczne	Szt.
Powierzchnia obiektów zmodernizowanych na cele kulturalne i turystyczne	M ²
Liczba systemów zabezpieczających w obiektach dziedzictwa kulturowego	Szt.
Liczba nowych miejsc noclegowych	Szt.
Powierzchnia zmodernizowanych obiektów dziedzictwa kulturowego	M ²
Powierzchnia usługowa na zrewitalizowanych terenach poprzemysłowych i po-wojskowych	M ²
Powierzchnia wyremontowanej i przebudowanej infrastruktury publicznej na terenie zrewitalizowanym	M ²

Tabela 24. Wskaźniki monitorowania (rezultatów) dla działań z zakresu rewitalizacji

Wskaźniki rezultatów	
Nazwa wskaźnika	Sposób mierzenia
Liczba przestępstw w mieście	Szt.
Wskaźnik wykrywalności przestępstw	%
Liczba przestępstw na terenie zrewitalizowanym	Szt.
Liczba nowych ofert programowych w zakresie kultury i turystyki	Szt.
Liczba obiektów zabezpieczonych przed zagrożeniami	Szt.
Liczba nowych miejsc pracy powstała w wyniku realizacji projektów turystycznych i kulturalnych	Szt.
Liczba osób korzystających z lokalnej bazy kulturalnej i turystycznej	Osoby
Powierzchnia usługowa faktycznie wykorzystywana	M ²
Liczba nowych przedsiębiorstw	Szt.
Liczba nowych punktów usługowych na terenach zrewitalizowanych	Szt.

Za aktualizację i adekwatność zgłaszanych zadań odpowiedzialny będzie Wydział Promocji, Rozwoju i Funduszy Europejskich w Urzędzie Miejskim w Rykach oraz zgłaszający nowe zadania i problemy partnerzy społeczni. Zainteresowane wprowadzeniem zmian, uzupełnień lub uszczegółowień Programu, podmioty będą miały możliwość zgłaszania swoich wniosków – wniosek o poszerzenie obszaru rewitalizacji, karta zadania, w Urzędzie Miejskim w Rykach. Systematyczna ocena realizacji LPR dokonywana będzie przynajmniej raz w roku przez pracowników Wydziału Promocji, Rozwoju i Funduszy Europejskich. W momencie wskazania potrzeby uaktualnienia dokumentu informacje przekazane zostaną Burmistrzowi Ryk, który zarządzi podjęcie stosownych działań.

17.1 Wdrażanie Lokalnego Programu Rewitalizacji

System wdrażania Lokalnego Programu Rewitalizacji Miasta Ryki realizowany będzie w oparciu o system wdrażania pomocy strukturalnej Unii Europejskiej oraz system wdrażania Strategii Rozwoju Gminy Ryki.

Istotnym jest, aby wdrażanie LPR-u stało się elementem systemu zarządzania gminą. Zadania zapisane w Planie dotyczą miasta Ryki, niektóre jednak obejmują także inne jednostki administracyjne. Niezbędna jest więc współpraca z innymi podmiotami.

Instytucją odpowiedzialną za wdrażanie LPR jest Burmistrz Ryk, Wydział Promocji, Rozwoju i Funduszy Europejskich, Wydział Infrastruktury Komunalnej i Inwestycji Urzędu Miejskiego w Rykach. Urząd odpowiedzialny będzie za:

- Kreowanie i składanie wniosków aplikacyjnych o pomoc z funduszy UE,
- Kontrolę formalną składanych wniosków, ich zgodność z procedurami, z zapisami LPR,
- Realizację projektów,
- Monitorowanie wdrażania poszczególnych projektów,
- Komunikację społeczną

BIBLIOGRAFIA:

- 1. Strategia Rozwoju Kraju 2007-2015**
- 2. Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2006 – 2020**
- 3. Regionalny Program Operacyjny Województwa Lubelskiego na lata 2007 -2013**
- 4. Program Rozwoju i Rewitalizacji Miast dla Województwa Lubelskiego**
- 5. Strategia Rozwoju Powiatu Ryckiego**
- 6. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Ryki**
- 7. Strategia Rozwoju lokalnego gminy Ryki na lata 2008 – 2015**
- 8. Dane GUS**
- 9. Program ochrony środowiska dla Gminy Ryki na lata 2004 – 2011**
- 10. Plan Gospodarki Odpadami na lata 2005 – 2015 dla miasta i gminy Ryki; Biuro Konsultingowe Ochrony Środowiska Ekosystem Śląsk w myśłowicach ; wrzesień 2003**
- 11. Barbara Kwiatkowska, Bogumiła Porowska, Hanna Witek, Monika Mierzwińska, Agnieszka Wnuk „ Historia – Kultura – Tradycje. Żydzi w Rykach” , Ryki 2006**

Strony internetowe :

www.lubelskie.pl

www.rpo.lubelskie.pl

www.mrr.gov.pl

www.stat.gov.pl

www.ryki.powiat.pl